

10/A/2016

WYROK

z dnia 6 kwietnia 2016 r.

Sygn. akt SK 67/13

W imieniu Rzeczypospolitej Polskiej

Trybunał Konstytucyjny w składzie:

Leon Kieres – przewodniczący
Stanisław Biernat – sprawozdawca
Małgorzata Pyziak-Szafnicka
Stanisław Rymar
Piotr Tuleja,

po rozpoznaniu, na posiedzeniu niejawnym 6 kwietnia 2016 r., skargi konstytucyjnej Marcina Koziela o zbadanie zgodności:

- 1) art. 98 ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U.43.296, ze zm.) w zakresie, w którym do podlegających zwrotowi od strony przegrywającej kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony przepis ten nie zalicza świadczeń publicznoprawnych, a w szczególności kwoty podatku VAT doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru strony ponoszącej ciężar tego podatku, z art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej,
- 2) § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U.163.1348, ze zm.) w zakresie, w którym przepis ten wyklucza możliwość zasądzenia na rzecz strony ponoszącej ciężar VAT od strony przeciwnej i przegrywającej zwrotu wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru powiększonego o podatek VAT, z art. 45 ust. 1 Konstytucji,

orzeka:

Art. 98 § 3 ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (j.t. Dz.U.2014.101, ze zm.) w związku z § 2 ust. 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (j.t. Dz.U.2013.461, ze zm.) w zakresie, w jakim do niezbędnych kosztów procesu podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia adwokata z wyboru, jest zgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.

Ponadto postanawia:

na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy z 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U.102.643, ze zm.) w związku z art. 134 pkt 3 ustawy z 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (j.t. Dz.U.2016.293) umorzyć postępowanie w pozostałym zakresie.

UZASADNIENIE

I

1. w przedstawionej Trybunałowi skardze konstytucyjnej z 27 lutego 2013 r. Marcin Kozieł (dalej: skarżący) wniósł o stwierdzenie niezgodności art. 98 ustawy z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U.43.296, ze zm.; dalej: kpc) w zakresie, w jakim do podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony przepis ten nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru strony ponoszącej ciężar tego podatku, z art. 45 ust. 1 Konstytucji. Ponadto skarżący wniósł o stwierdzenie, że § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U.163.1348, ze zm.; dalej: roa) w zakresie, w jakim przepis ten wyklucza możliwość zasądzenia od strony przegrywającej sprawę zwrotu wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru powiększonego o kwotę podatku od towarów i usług, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

1.1. Skarga konstytucyjna została złożona na tle następującego stanu faktycznego. 24 kwietnia 2012 r. skarżący wniósł do Sądu Rejonowego dla Łodzi-Śródmieścia w Łodzi pozew przeciwko ubezpieczycielowi o zapłatę z tytułu zaniżonego odszkodowania za szkodę w pojeździe. Żądanie pozwu obejmowało również zwrot kosztów niezbędnych do celowego dochodzenia praw. Do kosztów tych skarżący zaliczył: opłatę od pozwu, koszt sporządzenia prywatnej opinii biegłego rzeczoznawcy, opłatę skarbową od pełnomocnictwa, zwrot wynagrodzenia pełnomocnika według norm przepisanych (600 zł netto), a także kwotę podatku od towarów i usług (23% VAT) od takiego wynagrodzenia. Pozwany, już po wytoczeniu powództwa, wypłacił skarżącemu żądane kwoty w zakresie roszczenia głównego, odsetek i kosztów opinii biegłego. Skarżący cofnął powództwo, podtrzymując żądanie zwrotu kosztów procesu. Sąd rejonowy, postanowieniem z 2 lipca 2012 r. (w sprawie III C 466/12), umorzył postępowanie, zasądzając na rzecz skarżącego kwotę 758 zł tytułem zwrotu kosztów procesu. Na zasądzoną sumę składały się kwoty: 141 zł opłaty uiszczonej od pozwu, 17 zł opłaty od pełnomocnictwa oraz 600 zł wynagrodzenia pełnomocnika. w uzasadnieniu wskazano, że sąd zasądził na rzecz powoda – jako strony wygrywającej – należne koszty procesu, w tym koszty zastępstwa procesowego, ale bez zwiększenia ich o stawkę podatku VAT. Dokonując interpretacji § 2 ust. 3 roa, sąd uznał, że takie podwyższenie opłaty adwokackiej następuje wyłącznie przy zastępstwie prawnym udzielonym stronie z urzędu.

Na powyższe rozstrzygnięcie skarżący wniósł zażalenie do Sądu Okręgowego w Łodzi, żądając uwzględnienia w ramach kosztów procesu, podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę, kwoty 138 zł z tytułu podatku VAT od wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru. w zażaleniu skarżący zarzucił naruszenie przez sąd art. 98 § 1 kpc i § 2 ust. 3 roa. Sąd okręgowy, postanowieniem z 9 listopada 2012 r. (w sprawie III Cz 1756/12), oddalił zażalenie. w uzasadnieniu sąd zwrócił uwagę na istotne różnice między zastępstwem prawnym udzielonym z urzędu a zastępstwem prawnym z wyboru. Ustanowienie zastępstwa adwokackiego z urzędu następuje orzeczeniem sądu w ramach stosunku publicznoprawnego. z kolei adwokata działającego z wyboru łączy ze stroną umowa określająca to wynagrodzenie w granicach szerokiej autonomii stron. Zdaniem sądu, nie może on ingerować w sferę uprawnień równorzędnych podmiotów do określenia w drodze umowy ich wzajemnych zobowiązań. Sąd stwierdził, że w § 2 ust. 3 roa prawodawca zdecydował, że podatek VAT ma wpływ na wysokość przyznanego wynagrodzenia wyłącznie w przypadku pomocy prawnej udziela-

nej z urzędu. w tym zakresie podatek VAT nie wchodzi w skład wynagrodzenia adwokata z wyboru, o którym mowa w art. 98 § 3 kpc. Nie stanowi też wydatku, ponieważ jest świadczeniem publicznoprawnym.

Postanowienie Sądu Okręgowego w Łodzi jest prawomocne i nie przysługują od niego środki odwoławcze.

1.2. Uzasadniając zarzut naruszenia art. 45 ust. 1 Konstytucji, skarżący wskazał, że w kontekście niniejszej sprawy istotne znaczenie ma prawo dostępu do sądu oraz prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej zgodnie z wymogami sprawiedliwości. Powołany wzorzec konstytucyjny ma zapewnić obywatelowi dostęp do sądu także w tym znaczeniu, że korzystanie przez obywatela z wymiaru sprawiedliwości musi być dla niego ekonomicznie opłacalne. Odwołując się do ustalonej linii orzeczniczej Trybunału Konstytucyjnego, skarżący podniósł, że ograniczenie dostępu do sądu przez istnienie barier ekonomicznych może przejawiać się w nadmiernie wysokim ryzyku ekonomicznym, wywołanym zarówno zasadami, wedle których kształtuje się ostatecznie obowiązek ponoszenia kosztów postępowania, jak i samym wygórowanym poziomem kosztów. Istotne jest zatem takie ukształtowanie przepisów o ponoszeniu przez strony kosztów procesu, aby nie stały się one barierą korzystania z wymiaru sprawiedliwości.

Skarżący wskazał, że podatek od towarów i usług realnie obciąża tylko podmiot (najczęściej konsumenta), który nabywa towar lub usługę od przedsiębiorcy, będącego płatnikiem tego podatku. Kwota podatku VAT jest zawsze częścią wynagrodzenia adwokata, zgodnie z art. 113 ust. 13 pkt 2 lit. a ustawy z 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (j.t. Dz.U.2011.177.1054, ze zm.; dalej: uVAT), adwokaci nie mogą skorzystać ze zwolnienia od tego podatku. Jeśli strona uzyskuje pomoc prawną w postępowaniu sądowym niezwiązanym z prowadzeniem przez nią działalności gospodarczej, jest obciążona kwotą podatku w wysokości wynikającej z przemnożenia wynagrodzenia pełnomocnika przez stawkę podatku. z powyższego wynika, że koszt podatku VAT jest, w takich sytuacjach, koniecznym kosztem, którego poniesienia strona nie może uniknąć. Jest to więc niezbędny i uzasadniony wydatek, który powinien być zwrócony przez stronę przegrywającą. Nie ma przy tym znaczenia, czy wydatek ten ma charakter cywilnoprawny, czy publicznoprawny. Zdaniem skarżącego, art. 98 kpc winien swoim zakresem obejmować również kwotę VAT doliczoną do wynagrodzenia, jako koszt niezbędny do celowego dochodzenia praw i celowej obrony, zawsze wtedy, gdy strona nie może o kwotę tego naliczonego podatku pomniejszyć opłacanego przez nią podatku należnego. w ocenie skarżącego, tylko wtedy przepis ten nie będzie przeszkodą w dostępie do sądu, gdyż ryzyko ekonomiczne skorzystania z wymiaru sprawiedliwości utrzymane będzie w dopuszczalnych granicach. Spełnione będzie również wymaganie sprawiedliwego rozpatrzenia sprawy, gdyż strona przegrywająca sprawę będzie mogła zostać obciążona pełnymi kosztami postępowania.

Zdaniem skarżącego, § 2 roa interpretowany *a contrario* stanowi niezgodną z art. 45 § 1 Konstytucji barierę dostępu do sądu, gdyż stawia pod znakiem zapytania ekonomiczną opłacalność dochodzenia swoich praw. Ponadto kwestionowany przepis uniemożliwia sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy, czyli w ocenie skarżącego takie, w którym strona wygrywająca sprawę otrzymuje najpełniejszą rekompensatę słusznie i koniecznie poniesionych w toku postępowania wydatków.

2. Rzecznik Praw Obywatelskich (dalej: Rzecznik) w piśmie z 19 grudnia 2013 r. zgłosił swój udział w postępowaniu, wnosząc o stwierdzenie, że art. 98 § 1 w związku z art. 98 § 3 kpc w związku z § 2 ust. 3 roa w zakresie, w którym do podlegających zwrotowi od strony przegrywającej proces kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony przepis ten nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm

przepisanych wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru strony ponoszącej ciężar tego podatku, jest niezgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Uzasadniając powyższe stanowisko w piśmie z 31 stycznia 2014 r., Rzecznik uznał za konieczne doprecyzowanie zakresu zaskarżenia w niniejszej sprawie. Zdaniem Rzecznika, właściwe jest zakwestionowanie zgodności art. 98 § 1 w związku z art. 98 § 3 kpc w związku z § 2 ust. 3 roa w zakresie określonym w *petitum* stanowiska. Przepisy te stanowią bowiem jedną normę prawną, która w sposób całościowy reguluje sytuację prawną strony korzystającej z pomocy adwokata z wyboru w zakresie zwrotu kosztów postępowania w razie wygrania przez nią procesu. Rzecznik wskazał, że art. 98 § 3 kpc konkretyzuje zasadę ogólną, wyrażoną w art. 98 § 1 kpc, nie określa natomiast enumeratywnie kosztów, które należy zaliczyć do kosztów niezbędnych wówczas, gdy strona jest reprezentowana przez adwokata. Omawiany przepis należy zatem interpretować w ten sposób, że sąd, rozstrzygając o kosztach procesu strony wygrywającej, może zasądzić na jej rzecz nie tylko zwrot kosztów wskazanych w tym przepisie, lecz także zwrot innych poniesionych przez tę stronę kosztów, jeżeli okażą się one niezbędne do celowego dochodzenia praw lub celowej obrony w rozumieniu art. 98 § 1 kpc.

Rzecznik wskazał, że zasadą wynikającą z art. 16 ust. 1 ustawy z 26 maja 1982 r. – Prawo o advokaturze (j.t. Dz.U.2002.123.1058, ze zm.; dalej: Pa) jest ustalenie opłaty za czynności adwokackie w umowie z klientem. Wynagrodzenie adwokackie, które adwokat uzgadnia ze stroną, obligatoryjnie obejmuje podatek od towarów i usług. w przypadku usług adwokackich ciężar ekonomiczny podatku należnego od wynagrodzenia adwokata poniesie strona korzystająca z pomocy prawnej udzielonej przez adwokata ustanowionego z wyboru, z którym wiąże ją umowa cywilnoprawna.

Odwołując się do orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego dotyczącego prawa do sądu, Rzecznik wskazał, że zarówno wysokość kosztów procesu, jak i zasady ich rozkładu mogą być kwalifikowane jako ograniczenie dostępu do sądu w rozumieniu art. 45 ust. 1 Konstytucji. Jego zdaniem, ograniczenie dostępności do sądu przez istnienie barier ekonomicznych przejawia się w pozbawieniu strony korzystającej z pomocy prawnej, udzielonej przez adwokata ustanowionego z wyboru, możliwości uzyskania zwrotu od przeciwnika procesowego przegrywającego sprawę, kosztów niezbędnych do celowego dochodzenia praw i celowej obrony. w ocenie Rzecznika, w rozpatrywanej sprawie prawo do sądu zostało ograniczone wskutek niewłaściwego ukształtowania rozkładu kosztów procesu pomiędzy stronami postępowania. Strona ustanawiająca pełnomocnika z wyboru obowiązana jest uiścić podatek VAT od całej umówionej ceny usługi. Konieczność uiszczenia omawianego podatku pozostaje w ścisłym związku z wydatkami poniesionymi przez stronę w postępowaniu sądowym toczącym się z jej udziałem. Nie ma żadnego racjonalnego powodu, dla którego strona wygrywająca proces zostaje pozbawiona zwrotu części wydatków, które musiała ponieść, opłacając pełnomocnika z wyboru. Dotyczy to także przypadku, gdy sąd – obniżając wynagrodzenie adwokackie podlegające zwrotowi – uznaje za słusznie należną stronie wygrywającej proces jedynie część wynagrodzenia.

Rzecznik wskazał, że możliwość skorzystania przez obywatela z pomocy prawnej z urzędu uzależniona jest od wykazania przez osobę ubiegającą się o ustanowienie takiego pełnomocnika określonych przez ustawodawcę kryteriów. Obywatele, którzy nie spełniają tych kryteriów, będą musieli sami ponieść koszty wynagrodzenia adwokata, jeżeli zdecydują się na ustanowienie pełnomocnika z wyboru. Rozwiązanie przyjęte w kwestionowanej regulacji może skutecznie zniechęcić stronę do aktywności procesowej, a zatem ograniczyć dostęp do sądu. Ekonomiczna kalkulacja „zysków i strat” związana z ryzykiem ponoszenia przez stronę kosztów zastępstwa procesowego może spowodować, że podmiot ten będzie powstrzymywał się przed wkroczeniem na drogę sądową.

Zdaniem Rzecznika, kwestionowane zasady rozkładu kosztów procesu nie mogą być również uznane za sprawiedliwe w kontekście zasady rzetelnej procedury. Uiszczenie podat-

ku VAT od wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru jest poniesieniem wydatku, który z obiektywnego punktu widzenia jest konieczny do realizacji praw strony w postępowaniu sądowym. Skoro ustawodawca w art. 98 § 3 kpc zaliczył wynagrodzenie jednego adwokata do kosztów niezbędnych, to na podstawie art. 98 § 1 kpc tak należy zakwalifikować koszt poniesionego przez stronę podatku VAT. Przewidziane w zakwestionowanej regulacji rozłożenie ryzyka ponoszenia kosztów może prowadzić do tego, iż strona, świadoma braku możliwości odzyskania kosztów korzystania z pomocy pełnomocnika z wyboru, będzie powstrzymywała się od jego ustanowienia, co z kolei może wpłynąć na jej sytuację procesową i wynik postępowania. Regulacje prawne nie mogą powodować sytuacji, w której strona, uzyskująca rozstrzygnięcie zgodne ze stanowiskiem zajmowanym przez siebie w postępowaniu sądowym, nie mogłaby domagać się uwzględnienia rzeczywiście poniesionych niezbędnych wydatków. Rzecznik przyznał, że w świetle rozwiązań prawnych dotyczących zwrotu kosztów postępowania cywilnego, wynagrodzenie adwokata nie zawsze podlega zwrotowi w wysokości określonej w umowie. Niemniej jednak, w ocenie Rzecznika, regulacja prawna, która wyłącza możliwość zwrotu na rzecz strony wygrywającej sprawę poniesionego przez nią kosztu niezbędnego do celowego dochodzenia praw i celowej obrony, mimo że jej stanowisko utrzymało się w toku postępowania, musi budzić poważne wątpliwości z punktu widzenia reguł materialnej sprawiedliwości. Przerzucenie na stronę ekonomicznego ciężaru zapłaty obowiązkowego podatku, nawet od tej części wynagrodzenia adwokata, którą sąd uznał za usprawiedliwioną, pozostaje, zdaniem Rzecznika, w sprzeczności z zasadą zwrotu kosztów niezbędnych do celowego dochodzenia praw i celowej obrony, co w rezultacie czyni kwestionowaną normę niespójną i niesprawiedliwą.

3. Na podstawie art. 27 pkt 2 w związku z art. 34 ust. 1 ustawy z 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U.102.643, ze zm.; dalej: uTK z 1997 r.) stanowisko w sprawie zajął Minister Sprawiedliwości. w piśmie z 23 grudnia 2013 r. wniósł o stwierdzenie, że § 2 roa jest zgodny z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Minister Sprawiedliwości nie podzielił stanowiska skarżącego, że niezaliczenie podatku VAT do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru narusza konstytucyjne prawo do sądu, stwarzając ekonomiczną barierę uczestnikom postępowania w zakresie dostępu do sądu. Osoba, która nie jest w stanie ponieść wysokich kosztów wynagrodzenia adwokata z wyboru (łącznie z podatkiem od towarów i usług), może domagać się ustanowienia adwokata lub radcy prawnego z urzędu. w takim przypadku zgodnie z § 19 pkt 1 roa koszty nieopłaconej pomocy prawnej ponoszone przez Skarb Państwa obejmują opłatę w wysokości nie wyższej niż 150% stawek minimalnych, o których mowa w rozdziałach 3-5 tego rozporządzenia. w tym stanie rzeczy ustalona opłata za czynności adwokata w sprawach, w których strona korzysta z pomocy adwokata z urzędu, stanowi cenę usługi i podlega opodatkowaniu podatkiem od towarów i usług na warunkach określonych w § 2 ust. 3 roa.

Minister Sprawiedliwości wskazał, że pełnomocnik z wyboru nie jest podmiotem stosunku prawnego dotyczącego kosztów postępowania, te bowiem ponoszone są przez strony postępowania. z kolei pełnomocnik z urzędu jest stroną stosunku prawnego dotyczącego kosztów udzielonej pomocy prawnej. w tym przypadku to bezpośrednio jemu przyznawane jest wynagrodzenie za świadczoną pracę. Świadczenie pomocy prawnej z urzędu jest działaniem dla dobra publicznego, umożliwiającym realizację w postępowaniu cywilnym zasady równości i prawa do sądu. Obowiązek pokrycia tych kosztów spoczywający na Skarbie Państwa ma charakter publicznoprawny i nie jest obowiązkiem pokrycia kosztów procesu w rozumieniu przepisów kpc.

Minister Sprawiedliwości zwrócił uwagę, że zgodnie z art. 16 ust. 1 Pa, opłaty za czynności adwokackie ustala się w umowie z klientem. Umowa ta, w tym przewidziana

w niej wysokość wynagrodzenia, wiąże jedynie strony umowy. Adwokat świadczący usługi prawne na rzecz strony umowy z uwagi na to, że jest zobowiązany do zapłaty podatku VAT, powinien wkalkulować w cenę sprzedaży usługi – w ramach stawek wynikających z rozporządzenia – wszystkie swoje koszty, aby otrzymać zysk z prowadzonej działalności gospodarczej. Nabywca nie musi znać i najczęściej nie zna kosztów składających się na ostateczną cenę usługi. Podatek od towarów i usług nie jest wyodrębnionym składnikiem wynagrodzenia czy ceny za usługę, jest w nią tylko wkalkulowany. Sprzedawca usługi nie może przerzucać na nabywców obowiązku podatkowego, przenosi na nich tylko skutek ekonomiczny. Wyodrębnienie podatku od towarów i usług na fakturze nie oznacza, że nabywca płaci dwa różne świadczenia. Obowiązek ten wynika z odpowiednich przepisów podatkowych i służy jedynie celom fiskalnym oraz ułatwieniu odliczeń, gdy nabywcą jest inny podatnik podatku od towarów i usług. Jeśli cena świadczonej usługi przekracza górną granicę stawek wynikających z rozporządzenia, adwokat powinien poinformować usługobiorcę o zasadach rządzących zwrotem kosztów strony reprezentowanej przez adwokata, które wynikają z art. 98 § 3 kpc, co powinno umożliwić usługobiorcy ekonomiczną kalkulację nabycia tej usługi. Należy bowiem wskazać, że sąd, zasądzając wynagrodzenie należne stronie z tytułu zastępstwa procesowego adwokata, nie jest związany umową zawartą w przedmiocie tego wynagrodzenia. Jest natomiast związany górną granicą takiego wynagrodzenia określoną w § 2 ust. 2 roa.

Minister Sprawiedliwości podniósł, że strona procesu, która decyduje się na wybór pełnomocnika oraz na umówione z nim wynagrodzenie, musi liczyć się także z taką okolicznością, że zasądzone wynagrodzenie należne stronie z tytułu zastępstwa procesowego będzie niższe niż kwota wynagrodzenia pełnomocnika przewidziana w umowie. Innymi słowy, każda strona procesu musi mieć na uwadze również to, że nie zawsze poniesione przez nią koszty wynagrodzenia pełnomocnika zostaną jej w pełnym zakresie ostatecznie zwrócone. Brak „wyrównania” przez sąd poniesionych przez stronę sporu wydatków związanych z ustanowieniem adwokata nie oznacza jednak naruszenia jej prawa do sprawiedliwego i jawnego rozpatrzenia sprawy bez nieuzasadnionej zwłoki przez właściwy, niezależny, bezstronny i niezawisły sąd.

4. w piśmie z 18 grudnia 2014 r. stanowisko w imieniu Sejmu zajął Marszałek Sejmu, który na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 uTK z 1997 r. wniósł o umorzenie postępowania w zakresie dotyczącym art. 98 kpc, ze względu na niedopuszczalność wydania wyroku.

Na wstępie Marszałek Sejmu podniósł, że zgodnie z art. 27 pkt 2 uTK z 1997 r., Sejm jest uczestnikiem postępowania przed Trybunałem wyłącznie jako organ, który wydał akt objęty skargą konstytucyjną. Ocena zgodności z Konstytucją przywołanych przez skarżącego przepisów roa wykracza poza pozycję procesową Sejmu i pozostaje poza ramami przedstawionego stanowiska.

Marszałek Sejmu wskazał, że zarzuty przedstawione w skardze konstytucyjnej dotyczą szczegółowego wycinka rzeczywistości normatywnej odnoszącej się do zasad ponoszenia i zakresu kosztów procesu. Skarżący nie kwestionuje bowiem ani obowiązku ponoszenia kosztów procesu przez stronę przegrywającą sprawę, ani też zaliczenia w ich poczet wynagrodzenia adwokata reprezentującego podmiot, na rzecz którego koszty te mają zostać zasądzone. Prezentowany problem konstytucyjny odnosi się wyłącznie do sposobu ustalenia wynagrodzenia adwokata wchodzącego w skład kosztów procesu, a ściśle powiększenia go o kwotę podatku VAT. Na skarżącym ciąży zatem obowiązek wykazania, że źródłem naruszenia jego konstytucyjnych praw i wolności, którego przejawem jest zasądzenie na jego rzecz kosztów procesu bez uwzględnienia kwoty podatku VAT od wynagrodzenia adwokata jest art. 98 kpc. w ocenie Marszałka Sejmu, w skardze konstytucyjnej brak przekonującego uzasadnienia, iż to właśnie treść art. 98 § 3 kpc rzutuje na sferę praw i wolności konstytucyjnych skarżącego. w szczególności skarżący nie udowodnił, że to właśnie z art. 98 kpc wynika

norma prawna, której zastosowanie skutkowało oddaleniem wniosku o zasądzenie kwoty podatku VAT od wynagrodzenia reprezentującego go adwokata.

Zdaniem Marszałka Sejmu, można zasadnie argumentować, że źródłem normy prawnej, której zastosowanie w sprawie skarżącego ma godzić w konstytucyjne prawo do sądu, jest treść roa, ewentualnie wraz z przepisami Prawa o adwokaturze, stanowiącymi podstawę do wydania tego rozporządzenia. Punktem wyjścia takiej konstatacji jest, podnoszone w skardze konstytucyjnej, umiejscowienie podatku VAT w strukturze wydatków strony dochodzącej swoich praw za pośrednictwem adwokata. w tym sensie za poprawny z formalnego punktu widzenia należy uznać zarzut zawarty w punkcie 2 *petitum* skargi konstytucyjnej, w którym skarżący poddał pod osąd Trybunału Konstytucyjnego § 2 roa. Skoro podatek VAT stanowi część wynagrodzenia należnego adwokatowi, to w pierwszej kolejności należy odwołać się do przepisów regulujących zwrot kosztów tego wynagrodzenia. Te zaś zamieszczone są poza art. 98 kpc, o czym zresztą przesądza jego § 4, zgodnie z którym zasady zwrotu wynagrodzenia adwokata regulują odrębne przepisy.

Jeśliby Trybunał Konstytucyjny uznał, że skarga konstytucyjna spełnia warunki formalne w odniesieniu do art. 98 kpc, Marszałek Sejmu wskazał na inne aspekty determinujące ocenę dopuszczalności orzekania w niniejszej sprawie. Wskazał, że przedmiotem wątpliwości skarżącego jest niepełne uregulowanie zasad zwrotu kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony. Zdaniem Marszałka Sejmu, w rozpatrywanej sprawie nie można mówić o pominięciu prawodawczym, a zatem takiej sytuacji, w której z norm konstytucyjnych wynika jednoznaczny nakaz uwzględnienia kwoty podatku VAT wśród podlegających zwróceniu stronie wygrywającej sprawę kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony. w ocenie Marszałka Sejmu, z art. 45 ust. 1 Konstytucji nie można wywieść obowiązku ustawodawcy, aby ukształtował procedurę sądową, w tym zasady rozdziału kosztów procesu między stronami, w sposób uwzględniający wszystkie wydatki czy uszczerbki ekonomiczne każdej z nich. Dotyczy to również podatku VAT od wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru. Jakkolwiek ciężar ekonomiczny podatku VAT ponosi ostatecznie strona, to formalnie jego płatnikiem jest pełnomocnik. Kwota uiszczona tytułem podatku VAT w związku ze świadczeniem usługi prawnej nie może być traktowana jako wydatek pełnomocnika, ponieważ nie ma charakteru dobrowolnego i nie jest nakierowana na realizację celu postępowania, lecz stanowi wtórny wobec niego obowiązek o charakterze publicznoprawnym, związany z wykonywaniem przez pełnomocnika zawodu w formie działalności gospodarczej. Oczywiście jest, że podmiot wygrywający sprawę nie może ponosić pełnego ciężaru ekonomicznego związanego ze swoim uczestnictwem w postępowaniu, w pewnych sytuacjach mogłoby to prowadzić do rezygnacji przez niego z dochodzenia praw. Nie znaczy to jednak, że prawo dostępu do sądu zostanie naruszone zawsze wtedy, gdy określony „ciężar” ekonomiczny poniesiony przez stronę nie będzie podlegał rekompensacie. Konstytucja nie gwarantuje bowiem bezpłatności postępowania sądowego.

Marszałek Sejmu wskazał, że z art. 45 ust. 1 Konstytucji wynika obowiązek ustawodawcy zagwarantowania dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej. Przede wszystkim jest to obowiązek stworzenia efektywnego systemu pomocy prawnej świadczonej bezpłatnie z urzędu, nie zaś wykreowania mechanizmu mającego na celu kompensowanie wszelkich ciężarów ekonomicznych poniesionych w związku z ustanowieniem pełnomocnika z wyboru. w polskiej procedurze cywilnej istnieje instytucja zwolnienia strony od kosztów sądowych i możliwość uzyskania pomocy prawnej z urzędu przez ustanowienie adwokata lub radcy prawnego, przy wyraźnym przyznaniu takiemu pełnomocnikowi procesowemu zwrotu kosztów podatku VAT. Ustanowienia pełnomocnika z urzędu może domagać się nawet osoba fizyczna, która nie została zwolniona przez sąd od kosztów sądowych, jeśli tylko wykaże, że nie jest w stanie ponieść kosztów wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego bez uszczerbku utrzymania koniecznego dla siebie i rodziny. Zdaniem Marszałka Sejmu istotnie

osłabia to przedstawioną w skardze konstytucyjnej argumentację wskazującą na możliwość ograniczenia przez ustawodawcę prawa dostępu do sądu z przyczyn ekonomicznych.

W ocenie Marszałka Sejmu, na rzecz tezy, że postulowana przez skarżącego treść normatywna nie ma charakteru pominięcia prawodawczego, przemawiają różnice pomiędzy instytucją ustanowienia pełnomocnika z wyboru a wyznaczenia go z urzędu. Kwota podatku VAT, którego ciężar ekonomiczny ponosi strona postępowania korzystająca z pomocy adwokata, zależy od ceny usługi ustalonej w umowie z adwokatem. Można wyobrazić sobie sytuację, w której wartość podatku VAT ustalona od wysokości wynagrodzenia adwokata przekroczy wysokość stawki wynagrodzenia, jakie zostanie przyznane w ramach zwrotu kosztów procesu. Zdaniem Marszałka Sejmu, nieuzasadnione jest, aby strona przegrywająca proces została obciążona obowiązkiem zwrotu kwoty podatku VAT, która nie wynika z przepisów prawa, a jest konsekwencją umowy zawartej pomiędzy adwokatem i wygrywającym proces.

Marszałek Sejmu wskazał, że nawet gdyby podatek VAT mieścił się w ramach „zwracalnych” kosztów procesu od kwoty wynagrodzenia adwokata ustalonej na podstawie roa, to i tak nie zawsze jego zwrot rekompensowałby realny uszczerbek ekonomiczny strony. Skoro strona w umowie z adwokatem może dowolnie ukształtować cenę usługi, to kwota podatku VAT zasądzona w ramach zwrotu kosztów procesu może istotnie odbiegać od kwoty w rzeczywistości zapłaconej przez stronę. Sąd nie jest bowiem związany złożonym przez stronę wnioskiem dotyczącym zwrotu kwoty wynagrodzenia adwokata ani przedstawionym spisem kosztów.

Marszałek Sejmu zauważył, że zaliczenie kwoty podatku VAT do kosztów procesu, które podlegają zwrotowi, wymagałoby uwzględnienia możliwości obniżenia podatku należnego przez osobę zawierającą umowę z adwokatem w związku z wykonywaniem przez siebie czynności opodatkowanych. Innymi słowy, prawodawca musiałby wykreować procedurę pozwalającą sądom weryfikować, czy strona, na rzecz której orzekany jest zwrot podatku VAT od wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru, w istocie poniosła ekonomiczny ciężar podatku. Przyjęcie zasady, że podatek VAT winien być doliczany każdorazowo, gdy sąd przyznaje stronie zwrot kosztów procesu, mogłoby prowadzić do wtórnej niekonstytucyjności zasad zwrotu wynagrodzenia adwokata. Zasądzenie przez sąd zwrotu kosztów wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru powiększonego o podatek VAT na rzecz strony, która zapłaciła za usługi adwokata w związku z wykonywaniem przez siebie czynności opodatkowanych, prowadziłoby do jej realnego wzbogacenia w przeciwieństwie do konsumenta, dla którego zwrot podatku zawsze będzie pełnił funkcję kompensacyjną.

5. Prokurator Generalny w piśmie z 19 grudnia 2014 r. zajął stanowisko w sprawie, wnosząc o stwierdzenie, że art. 98 § 1 i 3 kpc oraz § 2 ust. 3 roa są zgodne z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Przed przystąpieniem do oceny konstytucyjności zaskarżonych przepisów Prokurator Generalny odniósł się do kwestii dotyczących zakresu zaskarżenia oraz dopuszczalności skargi konstytucyjnej. Wskazał, że zarzuty skarżącego przedstawione w uzasadnieniu skargi dotyczą jedynie art. 98 § 1 i 3 kpc oraz § 2 ust. 3 roa. Pozostałe jednostki redakcyjne zaskarżonych przepisów nie są przez skarżącego kwestionowane; nie były też podstawą orzeczenia zapadłego w jego sprawie przed sądem. Prokurator Generalny wyraził wątpliwości w odniesieniu do spełnienia przez skargę konstytucyjną wymagania aktualności naruszenia prawa. Wskazał, że z treści skargi ani z dołączonych do niej dokumentów nie wynika jednoznacznie, jaka była treść umowy skarżącego z reprezentującym go pełnomocnikiem, a tym samym czy skarżący ostatecznie poniósł koszt podatku VAT od umówionego wynagrodzenia. Mając jednak na uwadze, że podatek VAT został wykazany w spisie kosztów procesu złożonym przez pełnomocnika skarżącego, a oba orzekające w sprawie sądy wypowiedziały się w kwestii możliwości zaliczenia tego podatku do niezbędnych kosztów procesu, Prokurator

Generalny przyjął, że ciężar tego podatku został przez skarżącego w istocie poniesiony.

W dalszej części pisma, Prokurator Generalny wyczerpująco przedstawił zasady dotyczące rozkładu kosztów procesu w postępowaniu cywilnym. Wskazał, że zarówno w orzecznictwie Sądu Najwyższego, jak i w doktrynie jednolicie przyjmowany jest pogląd, zgodnie z którym kwota zasądzana na rzecz strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru, ustalana według wskazań przewidzianych w § 2 ust. 1 i 2 roa, nie zostaje podwyższona o stawkę podatku VAT. w tym zakresie podatek VAT nie wchodzi w skład „zwracalnego” wynagrodzenia adwokackiego, o którym mowa w art. 98 § 3 kpc. Nie stanowi też wydatku, ponieważ jest świadczeniem publicznoprawnym. Prokurator Generalny stwierdził, że treść normatywną zaskarżonych przepisów, które poddane mają być ocenie przez przyzmat art. 45 ust. 1 Konstytucji, należy odczytywać zgodnie z wykładnią przyjętą w ustalonym orzecznictwie Sądu Najwyższego.

Prokurator Generalny przytoczył orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego dotyczące kosztów postępowania sądowego w kontekście prawa do sądu gwarantowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji. w tym zakresie Prokurator Generalny nie podzielił stanowiska skarżącego i Rzecznika, że kwestionowane w skardze konstytucyjnej przepisy stanowią barierę ekonomiczną, która może powstrzymywać jednostki przed wkroczeniem na drogę sądową. Wskazał, że kwestia, czy stawka podatku VAT, pobrana przez adwokata świadczącego pomoc prawną z wyboru, powinna być wliczona do niezbędnych kosztów procesu, staje się aktualna dopiero w sytuacji, gdy adwokat ustali swoje wynagrodzenie podstawowe na poziomie najwyższej stawki przewidzianej w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich. Pobranie przez adwokata podatku VAT obok maksymalnego wynagrodzenia przewidzianego w przywołanym rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich tworzy bowiem sytuację, w której jego wynagrodzenie przekracza stawkę określoną w tym akcie prawnym. Inaczej natomiast przedstawia się sytuacja, gdy adwokat z wyboru w umowie z klientem ustala swoje wynagrodzenie na poziomie niższym od stawki maksymalnej i pobiera od klienta, za jego zgodą, dodatkowo kwotę należnego podatku VAT, która wraz z kwotą wynagrodzenia zasadniczego nie przekracza stawki wynagrodzenia adwokata określonej w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich. w utrwalonym orzecznictwie Sądu Najwyższego i sądów powszechnych przyjmuje się, że sąd, orzekając o zwrocie kosztów procesu, nie bada przesłanek, na podstawie których adwokat określił wielkość kwoty pobranej od klienta, ani jej składników, ale jedynie ogranicza się do sprawdzenia, czy pobrana kwota mieści się w granicach stawek ustalonych w rozporządzeniu.

W świetle przytoczonych argumentów Prokurator Generalny stwierdził, że zaskarżone przepisy – rozumiane w sposób, jaki wynika z utrwalonego orzecznictwa sądów, w tym Sądu Najwyższego – nie mają wpływu na wysokość kosztów procesu w zakresie podlegającego zwrotowi wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru, jeśli wynagrodzenie to mieści się w granicach wyznaczonych limitów. Sądowi, co do zasady, nie przysługuje uprawnienie do kontroli wysokości poniesionych kosztów, o ile strona w należyty sposób wykazała w spisie kosztów poniesienie kosztów wynagrodzenia pełnomocnika. Stosunek obligacyjny (umowa zlecenia), który stanowi podstawę pełnomocnictwa procesowego, wiąże adwokata i klienta. Jeśli więc strona procesowa wykazała poniesienie kosztów z tym związanych w granicach mieszczących się w obowiązującej taryfie, nie ma podstaw do odmiennego kształtowania przez sąd orzeczenia o kosztach.

Zdaniem Prokuratora Generalnego, nie można zatem twierdzić, że kwestionowane regulacje obciążają stronę nadmiernym i nieuzasadnionym ryzykiem ekonomicznym, wynikającym z perspektywy braku możliwości odzyskania od strony przegrywającej proces wszystkich poniesionych kosztów niezbędnych do celowego dochodzenia praw i celowej obrony. w ocenie Prokuratora Generalnego, nieuzasadniony jest również zarzut, że zaskarżone przepisy ograniczają dostęp do sądu ze względu na barierę ekonomiczną, skoro w praktyce gwaran-

tują stronie wygrywającej proces zwrot poniesionych przez nią kosztów. Gwarancja ta nie obejmuje jedynie tych kosztów, które nie mogą być uznane za niezbędne, czyli koszty wynagrodzenia adwokata przekraczające obowiązujące stawki. Prokurator Generalny przyznał, że nawet mieszczące się w granicach obowiązujących stawek wynagrodzenie pełnomocnika może okazać się zbyt wysokie dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji finansowej. Dlatego obowiązkiem państwa, urzeczywistniającym prawo dostępu do sądu gwarantowane w art. 45 ust. 1 Konstytucji, jest zapewnienie prawa dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej. Stosowne przepisy w tym względzie, przewidujące instytucję tzw. prawa ubogich, zawierają wszystkie obowiązujące procedury sądowe.

Uwzględniając przedstawioną wyżej wykładnię kwestionowanych przepisów, Prokurator Generalny stwierdził, że kwestionowane przepisy nie naruszają także prawa do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności. w orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego prezentowane jest stanowisko, zgodnie z którym postulat równości i sprawiedliwości postępowania jest spełniony wówczas, gdy do zwrotu kosztów jest zobowiązany ten, czyje stanowisko nie utrzymało się w toku postępowania, zaś osoba, której racje uznano w wyroku, może liczyć na zwrot swoich uzasadnionych wydatków. Zdaniem Prokuratora Generalnego, zaskarżone przepisy czynią zadość temu postulatowi i nie przełamują zasady odpowiedzialności za wynik procesu. Do kosztów uzasadnionych nie należą koszty wynagrodzenia pełnomocnika przekraczające obowiązujące stawki, nawet jeśli strona zobowiązała się je ponieść na podstawie umowy zawartej z adwokatem.

II

W dniu 30 sierpnia 2015 r. weszła w życie ustawa z 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U.1064, ze zm.; aktualny j.t. Dz.U.2016.293). Zgodnie z art. 134 pkt 2 powołanej ustawy w sprawach wszczętych i niezakończonych przed jej wejściem w życie w postępowaniu przed Trybunałem stosuje się przepisy dotychczasowe, jeżeli Trybunał rozprawę odroczył lub przerwał albo wyznaczył termin rozprawy lub ogłoszenia orzeczenia przypadający po dniu wejścia w życie ustawy. Ponieważ takie zdarzenia nie miały miejsca, w niniejszym postępowaniu mają zastosowanie przepisy uTK. Stosownie do art. 93 ust. 1 pkt 1 uTK w brzmieniu obowiązującym przed 28 grudnia 2015 r. skarga konstytucyjna może być rozpoznana na posiedzeniu niejawnym, jeżeli pisemne stanowiska uczestników postępowania oraz pozostałe dowody zgromadzone w sprawie stanowią wystarczającą podstawę do wydania orzeczenia. Trybunał uznał, że w niniejszej sprawie spełniona została powyższa przesłanka, i wydał postanowienie o rozpoznaniu sprawy na posiedzeniu niejawnym.

III

Trybunał Konstytucyjny zważył, co następuje:

1. Stan prawny, w jakim dokonywana jest kontrola zgodności z Konstytucją w niniejszej sprawie.

Przystępując do rozpoznania sprawy, należy przypomnieć, że 30 sierpnia 2015 r. weszła w życie ustawa z 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U. 2016.293; dalej: uTK). Ustawa ta – pomijając zmiany wprowadzone ustawą z 28 stycznia 2016 r. – Przepisy wprowadzające ustawę – Prawo o prokuraturze (Dz.U.178) – została znowelizowana dwukrotnie. Po pierwsze, ustawą z dnia 19 listopada 2015 r. (Dz.U.1928), a po drugie – ustawą z 22 grudnia 2015 r. (Dz.U.2217; dalej: ustawa nowelizująca).

W wyroku z 9 marca 2016 r., w sprawie K 47/15¹, Trybunał orzekł o niezgodności z Konstytucją ustawy nowelizującej w całości ze względu na naruszenie trybu legislacyjnego, a ponadto m.in. o niezgodności z Konstytucją art. 2 tej ustawy, nakazującego co do zasady stosowanie jej przepisów do wszystkich spraw, których postępowanie zostało wszczęte przed dniem wejścia w życie tej ustawy.

Stosownie do art. 190 ust. 1 Konstytucji, orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego są ostateczne i mają moc powszechnie obowiązującą. Oba te przymioty przysługują orzeczeniom Trybunału od momentu ich wydania, czyli – w przypadku wyroków – od chwili ich ogłoszenia na sali rozpraw. Wówczas, w razie orzeczenia o niezgodności z Konstytucją, następuje obalenie domniemania konstytucyjności zakwestionowanej regulacji prawnej, co ma wpływ na praktykę jej dalszego stosowania. Utrata mocy obowiązującej przepisów uznanych przez Trybunał za niezgodne z Konstytucją następuje w dniu ogłoszenia wyroku Trybunału w Dzienniku Ustaw lub Monitorze Polskim, co zarządza Prezes TK (art. 105 ust. 2 uTK), zaś Prezes Rady Ministrów jest obowiązany uczynić „niezwłocznie” (art. 190 ust. 2 Konstytucji). Jednak – niezależnie od tego, kiedy owo ogłoszenie we właściwym organie promulgacyjnym zostanie dokonane – przepisy, wobec których z momentem ogłoszenia wyroku na sali rozpraw zostało obalone domniemanie konstytucyjności, z tym właśnie momentem nie mogą być dalej stosowane przez Trybunał. Pozostawienie niekonstytucyjnego przepisu w systemie prawa i dalsze jego stosowanie byłoby dopuszczalne jedynie w przypadku wyraźnego orzeczenia Trybunału o określeniu innego terminu utraty mocy obowiązującej na podstawie art. 190 ust. 3 Konstytucji (zob. wyrok z 9 marca 2016 r. w sprawie K 47/15).

Z uwagi na obalenie domniemania konstytucyjności ustawy nowelizującej i brak odroczenia utraty jej mocy obowiązującej, reguła intertemporalna zawarta w art. 2 tej ustawy oraz zasady postępowania określone w jej przepisach nie mogą być już stosowane dla wyznaczenia zasad procedowania przed Trybunałem. Skutkiem wyroku Trybunału z 9 marca 2016 r. jest powrót do stanu prawnego sprzed nowelizacji. To znaczy, że do sytuacji prawnych, które trwają w chwili ogłoszenia orzeczenia Trybunału, oraz do sytuacji prawnych, które wystąpią w przyszłości, ma zastosowanie ustawa o TK bez uwzględnienia zmian wprowadzonych ustawą nowelizującą.

Postępowanie w niniejszej sprawie zostało wszczęte skargą konstytucyjną z 27 lutego 2013 r., czyli przed wejściem w życie ustawy nowelizującej. To znaczy, że postępowanie powinno być prowadzone na podstawie przepisów uTK w brzmieniu sprzed nowelizacji, zaś – w sytuacjach określonych w art. 134 uTK – według przepisów ustawy z 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U.102.643, ze zm.; dalej: uTK z 1997 r.). w wyroku z 9 marca 2016 r. Trybunał orzekł, że art. 44 ust. 1 uTK w brzmieniu nadanym przez art. 1 pkt 9 ustawy nowelizującej utraci moc obowiązującą po upływie dziewięciu miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku. To znaczy, że przez okres dziewięciu miesięcy od dnia ogłoszenia wyroku liczebność składów orzekających w postępowaniach wszczętych po wejściu w życie ustawy nowelizującej ustalana będzie na podstawie art. 44 ust. 1 uTK w brzmieniu nadanym przez art. 1 pkt 9 ustawy nowelizującej. z kolei liczebność składów orzekających w sprawach wszczętych przed wejściem w życie ustawy nowelizującej nie ulega zmianie. Wynika to z obalenia domniemania konstytucyjności art. 2 ustawy nowelizującej, który wymagał w każdym przypadku ustalania składów orzekających zgodnie z ustawą nowelizującą. Skoro postępowanie w niniejszej sprawie zostało wszczęte przed wejściem w życie ustawy nowelizującej, skład orzekający nie ulega zmianie.

Z uwagi na obalenie domniemania konstytucyjności ustawy nowelizującej w całości, a także poszczególnych jej przepisów, w szczególności art. 2, a także art. 1 pkt 10, art. 1 pkt 12 lit. a i art. 1 pkt 14, postępowanie przed Trybunałem, w tym zagadnienia dotyczące

¹ Powołane orzeczenia TK pochodzą z *Orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy*, <http://otkzu.trybunal.gov.pl>.

wyznaczania terminów rozpraw i posiedzeń (art. 80 i art. 87 ust. 2 uTK) oraz liczby sędziów wymaganej do orzekania i większości, w jakiej zapadają wyroki w pełnym składzie (art. 44 ust. 3 i art. 99 ust. 1 uTK) normuje uTK w brzmieniu sprzed nowelizacji. Dotyczy to również art. 1 pkt 13 ustawy nowelizującej, który przewidywał zmianę art. 93 ust. 1 uTK.

2. Przedmiot i zakres kontroli.

2.1. w przedstawionej Trybunałowi skardze konstytucyjnej, Marcin Koziół (dalej: skarżący) podniósł zarzut niezgodności art. 98 ustawy z 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (j.t. Dz.U.2014.101, ze zm.; dalej: kpc) w zakresie, w jakim do podlegających zwróceniu od strony przegrywającej sprawę kosztów celowego dochodzenia praw i celowej obrony przepis ten nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru strony ponoszącej ciężar tego podatku, z art. 45 ust. 1 Konstytucji. Skarżący zakwestionował również § 2 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 28 września 2002 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (j.t. Dz.U.2013.461, ze zm.; dalej: roa) w zakresie, w jakim przepis ten wyklucza możliwość zasądzenia od strony przegrywającej sprawę zwrotu wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru powiększonego o kwotę podatku od towarów i usług, z punktu widzenia z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

Kwestionowane przez skarżącego przepisy mają następujące brzmienie:

Art. 98 kpc: „§ 1. Strona przegrywająca sprawę obowiązana jest zwrócić przeciwnikowi na jego żądanie koszty niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony (koszty procesu).

§ 2. Do niezbędnych kosztów procesu prowadzonego przez stronę osobiście lub przez pełnomocnika, który nie jest adwokatem, radcą prawnym lub rzecznikiem patentowym, zalicza się poniesione przez nią koszty sądowe, koszty przejazdów do sądu strony lub jej pełnomocnika oraz równowartość zarobku utraconego wskutek stawiennictwa w sądzie. Suma kosztów przejazdów i równowartość utraconego zarobku nie może przekraczać wynagrodzenia jednego adwokata wykonującego zawód w siedzibie sądu procesowego.

§ 3. Do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata zalicza się wynagrodzenie, jednak nie wyższe niż stawki opłat określone w odrębnych przepisach i wydatki jednego adwokata, koszty sądowe oraz koszty nakazanego przez sąd osobistego stawiennictwa strony.

§ 4. Wysokość kosztów sądowych, zasady zwrotu utraconego zarobku lub dochodu oraz kosztów stawiennictwa strony w sądzie, a także wynagrodzenie adwokata, radcy prawnego i rzecznika patentowego regulują odrębne przepisy”.

§ 2 roa „1. Zasądzając opłatę za czynności adwokata z tytułu zastępstwa prawnego, sąd bierze pod uwagę niezbędny nakład pracy adwokata, a także charakter sprawy i wkład pracy adwokata w przyczynienie się do jej wyjaśnienia i rozstrzygnięcia.

2. Podstawę zasądzenia opłaty, o której mowa w ust. 1, stanowią stawki minimalne określone w rozdziałach 3-5. Opłata ta nie może być wyższa niż sześciokrotna stawka minimalna ani przekraczać wartości przedmiotu sprawy.

3. w sprawach, w których strona korzysta z pomocy prawnej udzielonej przez adwokata ustanowionego z urzędu, opłaty, o których mowa w ust. 1, sąd podwyższa o stawkę podatku od towarów i usług przewidzianą dla tego rodzaju czynności w przepisach o podatku od towarów i usług, obowiązującą w dniu orzekania o tych opłatach”.

2.2. Skarżący zakwestionował wskazane przepisy w całości, bez precyzyjnego odniesienia się do ich poszczególnych jednostek redakcyjnych. Już wstępna analiza zarzutów

przedstawionych w skardze konstytucyjnej oraz stanu faktycznego sprawy prowadzi do wniosku, że przedmiot zaskarżenia wskazany w *petitum* skargi został ujęty zbyt szeroko. Problemy dotyczące precyzyjnego określenia przedmiotu zaskarżenia ilustrują także rozbieżne stanowiska uczestników postępowania.

Z dość lakonicznego uzasadnienia skargi wynika, że zarzut niekonstytucyjności dotyczy niezaliczenia do niezbędnych kosztów procesu kwoty podatku od towarów i usług obliczonej od wynagrodzenia adwokackiego zasądzonego na rzecz strony wygrywającej sprawę, reprezentowanej przez adwokata z wyboru. Skarżący nie kwestionuje ogólnych zasad rozkładu kosztów procesu przewidzianych w art. 98 § 1 kpc, tj. zasady odpowiedzialności za wynik postępowania oraz zasady kosztów celowych. w stanie faktycznym sprawy nie znajduje również zastosowania art. 98 § 2 kpc dotyczący zwrotu kosztów postępowania na rzecz strony, która występowała w sprawie osobiście lub z tzw. nieprofesjonalnym pełnomocnikiem, o którym mowa w art. 87 kpc. Wątpliwości skarżącego nie budzi także odesłanie zawarte w art. 98 § 4 kpc. Ponadto żaden z zarzutów sformułowanych w skardze nie dotyczy zasad ustalania wysokości opłaty za czynności adwokackie, o których mowa w § 2 ust. 1 i 2 roa.

W konsekwencji należy uznać, że zarzuty przedstawione w skardze konstytucyjnej dotyczą 98 § 3 kpc, który określa zasady zwrotu niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru. Ponadto zarzuty odnoszą się do § 2 ust. 3 roa, z którego stosując interpretację *a contrario*, skarżący wywodzi brak możliwości doliczenia kwoty podatku VAT do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru.

2.3. Jedną z podstawowych przesłanek dopuszczalności wystąpienia ze skargą konstytucyjną jest wymaganie, aby przepis mający być jej przedmiotem stanowił podstawę prawną ostatecznego orzeczenia sądu lub innego organu władzy publicznej, z którego wydaniem wiąże skarżący zarzut naruszenia przysługujących mu konstytucyjnych praw lub wolności. Tym samym istnieć musi związek między normą wskazaną jako przedmiot kontroli a podstawą ostatecznego orzeczenia. w orzecznictwie Trybunału nie budzi zastrzeżeń, że zarzut niekonstytucyjności może dotyczyć zarówno przepisów wskazanych wprost w sentencji ostatecznego orzeczenia, jak i przepisów wprawdzie niepowołanych w sentencji, ale wynikających z treści uzasadnienia takiego orzeczenia (por. postanowienie z 14 stycznia 2014 r. w sprawie SK 54/12, wyrok z 24 października 2007 r. w sprawie SK 7/06, oraz wyrok z 9 czerwca 2015 r. w sprawie SK 47/13). Skarżący może zatem kwestionować nie tylko przepisy procesowe, tworzące *sensu stricto* podstawę orzeczenia w jego sprawie, ale także przepisy materialnoprawne oraz procesowe powołane w uzasadnieniu.

Trybunał nie podziela poglądu wyrażonego w stanowisku Sejmu, w którym Marszałek Sejmu wnioskował o umorzenie postępowania w odniesieniu do kwestionowanego przepisu ustawy, gdyż w żadnym z orzeczeń wydanych w sprawie skarżącego nie wymieniono art. 98 kpc jako podstawy rozstrzygnięcia o prawach skarżącego. w postanowieniu Sądu Okręgowego w Łodzi z 9 listopada 2012 r. (w sprawie III Cz 1756/12), które stanowi ostateczne rozstrzygnięcie o kosztach postępowania w sprawie skarżącego, sąd w uzasadnieniu odwołał się do art. 98 § 3 kpc, wskazując, że „podatek od towarów i usług nie wchodzi w skład «zwracalnego» wynagrodzenia adwokackiego”. Zarówno sąd okręgowy, jak i sąd rejonowy wydały swoje rozstrzygnięcia na podstawie interpretowanego *a contrario* § 2 ust. 3 roa, wskazując, że podatek od towarów i usług ma wpływ na wysokość przyznanego wynagrodzenia wyłącznie w przypadku pomocy prawnej udzielanej z urzędu. Należy wskazać, że powołany przepis rozporządzenia nie znajduje wprost zastosowania w sprawie skarżącego, który był reprezentowany w postępowaniu sądowym przez adwokata z wyboru. Przepis ten stanowił jednak podstawę rozumowania sądów obu instancji ujawnioną w motywach rozstrzygnięć zapadłych w sprawie skarżącego. Sądy te uwzględniły ustalone orzecznictwo Sądu Najwyższego,

w którym w oparciu o interpretację art. 98 § 3 kpc i § 2 ust. 3 roa przyjmuje się, że podatek od towarów i usług nie wchodzi w skład niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez pełnomocnika z wyboru (por. pkt 4 poniżej).

Należy więc uznać, przychylając się do stanowiska Rzecznika Praw Obywatelskich i Prokuratora Generalnego, że zarówno art. 98 § 3 kpc, jak i § 2 ust. 3 roa stanowiły podstawę prawną ostatecznego orzeczenia sądu, z którego wydaniem skarżący wiąże zarzut naruszenia przysługujących mu konstytucyjnych praw lub wolności. Należy jednak doprecyzować, że te przepisy, odmiennie niż wskazano w *petitum* skargi konstytucyjnej i stanowisku Prokuratora Generalnego, powinny być ujmowane zwięźczo. Jak bowiem słusznie ujął to Rzecznik Praw Obywatelskich, przepisy te stanowią jedną normę prawną, która reguluje sytuację prawną strony korzystającej z pomocy adwokata z wyboru w zakresie zwrotu kosztów postępowania w razie wygrania przez nią procesu.

2.4. z powyższych względów Trybunał Konstytucyjny przyjął, że przedmiotem kontroli w niniejszej sprawie jest art. 98 § 3 kpc w związku z § 2 ust. 3 roa w zakresie, w jakim do niezbędnych kosztów procesu podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia adwokata z wyboru.

W pozostałym zakresie Trybunał postanowił umorzyć postępowanie, na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 1 ustawy z 1 sierpnia 1997 r. o Trybunale Konstytucyjnym (Dz.U.102.643, ze zm., dalej: uTK z 1997 r.) w związku z art. 134 pkt 3 ustawy z 25 czerwca 2015 r. o Trybunale Konstytucyjnym (j.t. Dz.U.2016.293; uTK), ze względu na niedopuszczalność wydania orzeczenia.

2.5. Trybunał Konstytucyjny wskazuje, że zaskarżone rozporządzenie utraciło moc obowiązującą 31 grudnia 2015 r. Zasady dotyczące ustalania opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu, które były unormowane w powołanym rozporządzeniu, od 1 stycznia 2016 r. stanowią przedmiot dwóch odrębnych aktów prawnych:

- rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu (Dz.U.1801: rpu) oraz

- rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie (Dz.U.1800, dalej: roa z 2015 r.).

Zaskarżonemu § 2 ust. 3 roa odpowiada § 4 ust. 3 rpu, zgodnie z którym „Opłatę [za czynności adwokata ustanowionego z urzędu], o której mowa w ust. 1, podwyższa się o kwotę podatku od towarów i usług wyliczoną według stawki podatku obowiązującej dla tego rodzaju czynności na podstawie przepisów o podatku od towarów i usług”.

Utrata mocy obowiązującej przepisu będącego przedmiotem skargi konstytucyjnej przed wydaniem orzeczenia przez Trybunał stanowi przyczynę umorzenia postępowania na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 3 uTK z 1997 r. w związku z art. 134 pkt 3 uTK. Jednakże, stosownie do § 21 roa z 2015 r. „Do spraw wszczętych i niezakończonych przed dniem wejścia w życie rozporządzenia stosuje się przepisy dotychczasowe do czasu zakończenia postępowania w danej instancji”. Kwestionowany § 2 ust. 3 roa będzie zatem stanowił podstawę rozstrzygnięć sądów o kosztach postępowania w sprawach wszczętych i niezakończonych przed 1 stycznia 2016 r., do czasu zakończenia postępowania w danej instancji. Możliwość stosowania § 2 ust. 3 roa w przyszłości nie uzasadnia zatem umorzenia postępowania w tym zakresie, na podstawie art. 39 ust. 1 pkt 3 uTK z 1997 r. w związku z art. 134 pkt 3 uTK, ze względu na utratę mocy obowiązującej zaskarżonego przepisu.

3. Zasady zwrotu kosztów procesu w postępowaniu cywilnym.

3.1. w orzecznictwie Sądu Najwyższego przyjmuje się, że koszty procesu, które stanowią jeden z nieodłącznych elementów postępowania cywilnego, należą do dziedziny prawa publicznego. Są normowane w kodeksie postępowania cywilnego (art. 89 i nast. kpc) – akcie prawa publicznego – w sposób samodzielny, autonomiczny i wyczerpujący, niekiedy tylko znajdując dopełnienie w innych aktach, zwłaszcza w przepisach dotyczących kosztów sądowych. Stosunek prawny wynikający z obowiązku zwrotu kosztów procesu, podobnie jak wszystkie inne stosunki powstające w ramach postępowania sądowego między stronami i organem procesowym oraz normowane przez to prawo, jest stosunkiem publicznoprawnym. Publicznoprawna jest również natura kosztów procesu; ich ponoszenie, wysokość i celowość jest dyktowana motywem publicznym – partycypacją w ponoszeniu przez państwo kosztów wymiaru sprawiedliwości (por. uchwała SN z 20 maja 2011 r. w sprawie III CZP 16/11, OSNC.2012.1.3).

Art. 98 § 1 kpc ustanawia dwie podstawowe zasady rozstrzygania o kosztach procesu: zasadę odpowiedzialności za wynik postępowania oraz zasadę kosztów celowych. Zasada odpowiedzialności za wynik postępowania przewiduje obowiązek zwrotu kosztów procesu przez stronę przegrywającą sprawę. Za przegrywającego uznaje się powoda, którego żądanie nie zostało uwzględnione, lub pozwanego, którego obrona okazała się nieskuteczna. o tym, w jakim stopniu strona wygrała lub przegrała sprawę, decyduje rezultat przeprowadzonego porównania roszczeń dochodzonych z roszczeniami ostatecznie uwzględnionymi, przy czym porównania tego dokonuje się, mając na względzie ostateczny wynik procesu, nie zaś rozstrzygnięcia w poszczególnych instancjach (por. m.in. postanowienia SN: z 10 października 2007 r. w sprawie II PZ 36/07, OSNP.2008.21-22.319, 30 września 2009 r. w sprawie V CZ 46/09, Lex nr 627264, 16 lutego 2011 r. w sprawie II CZ 203/10, Lex nr 738399 oraz 27 czerwca 2011 r. w sprawie I PZ 11/11, Lex nr 1413484). Odstępstwo od ogólnej zasady odpowiedzialności za wynik sprawy w zakresie kosztów postępowania stanowią zasady: zawinienia (art. 101, art. 103 i art. 110 kpc), słuszności (art. 102 kpc) i kompensaty, tj. stosunkowego rozdzielenia kosztów (art. 100 i art. 104 kpc).

Przedmiotem zwrotu, w ramach rozliczania poniesionych przez strony kosztów procesu, zgodnie z drugą zasadą ustanowioną w art. 98 § 1 kpc, są koszty niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony. Do takich kosztów zaliczyć należy koszty wywołane czynnością procesową podjętą przez stronę w celu obrony jej interesu. Przemawia to za przyjęciem, że żądanie zwrotu poniesionych kosztów procesu podlega ocenie według kryterium celowości podejmowania przez stronę czynności procesowej (por. postanowienie SN z 24 marca 2011 r. w sprawie I CZ 109/10, Lex nr 786360). Niezbędność oraz celowość kosztów procesu podlega ocenie sądu i jest uzależniona od konkretnych okoliczności sprawy oraz od jej charakteru. Sąd powinien w szczególności rozważyć, czy czynność, która spowodowała koszty, była – w ujęciu obiektywnym – potrzebna do realizacji praw strony, a także czy i do jakiego poziomu poniesione koszty stanowiły – również z obiektywnego punktu widzenia – wydatek konieczny (por. uchwała SN z 12 marca 2003 r. w sprawie III CZP 2/03, OSNC.2003.12.161; postanowienie SN z 12 stycznia 2012 r. w sprawie II CZ 141/11, Lex nr 1147756).

Swoboda sądu w zakresie oceny niezbędności kosztów potrzebnych do celowego dochodzenia praw i celowej obrony, została w pewnym zakresie ograniczona przez ustawodawcę w art. 98 § 2 i 3 kpc. Sąd nie może zatem uznać za niecelowe, a w konsekwencji odmówić zasądzenia od przegrywającego przeciwnika, kosztów procesu określonych w tych przepisach (por. T. Demendecki, komentarz do art. 98 [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Jakubecki, Warszawa 2015, s. 135).

3.2. Koszty procesu obejmują:

1) koszty sądowe, a więc opłaty sądowe (opłata i opłata kancelaryjna) oraz podlegające zwrotowi wydatki sądowe (art. 2 ust. 1 ustawy z 28 lipca 2005 r. o kosztach sądowych w sprawach cywilnych, j.t. Dz.U.2014.1025, ze zm; dalej: uksc),

2) koszty strony występującej osobiście lub przez pełnomocnika niebędącego adwokatem, radcą prawnym albo rzecznikiem patentowym (art. 98 § 2 kpc),

3) koszty zastępstwa procesowego strony reprezentowanej przez adwokata, radcę prawnego albo rzecznika patentowego (art. 98 § 3 i art. 99 kpc).

Do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata – zgodnie z art. 98 § 3 kpc, należą koszty sądowe, wynagrodzenie i wydatki jednego adwokata oraz koszty nakazanego przez sąd osobistego stawiennictwa strony. Wynagrodzenie adwokata nie może być jednak wyższe niż stawki opłat określone w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich. Stronom reprezentowanym przez radcę prawnego lub rzecznika patentowego zwraca się koszty w wysokości należnej według przepisów o wynagrodzeniu adwokata. Zgodnie z art. 109 § 2 kpc podczas ustalania wysokości kosztów poniesionych przez stronę reprezentowaną przez pełnomocnika będącego adwokatem, radcą prawnym lub rzecznikiem patentowym sąd bierze pod uwagę niezbędny nakład pracy pełnomocnika oraz czynności podjęte przez niego w sprawie, a także charakter sprawy i wkład pełnomocnika w przyczynienie się do jej wyjaśnienia i rozstrzygnięcia.

W cytowanej powyżej uchwale z 12 marca 2003 r. w sprawie III CZP 2/03, SN stwierdził, że przewidziane w art. 98 § 3 kpc wskazanie rodzajów kosztów objętych domniemaniem ustawowym, że są niezbędne do celowego dochodzenia praw i celowej obrony, nie jest wyliczeniem wyczerpującym. Omawiany przepis konkretyzuje bowiem zasadę ogólną, wyrażoną w art. 98 § 1 kpc, nie określa natomiast enumeratywnie kosztów, które należy zaliczyć do kosztów niezbędnych wówczas, gdy strona jest reprezentowana przez adwokata. w ocenie SN, art. 98 § 3 kpc należy interpretować w ten sposób, że sąd, rozstrzygając o kosztach procesu strony wygrywającej, może zasądzić na jej rzecz nie tylko zwrot kosztów wskazanych w tym przepisie, lecz także zwrot innych poniesionych przez tę stronę kosztów, jeżeli okażą się one niezbędne do celowego dochodzenia praw lub celowej obrony. w tym zakresie, do kosztów strony reprezentowanej przez adwokata SN zaliczył wydatek poniesiony przez nią w związku z koniecznością uiszczenia opłaty skarbowej od dokumentu stwierdzającego ustanowienie pełnomocnika.

3.3. Szczegółowe regulacje dotyczące zasad ustalania opłat za czynności adwokackie przed organami wymiaru sprawiedliwości oraz zasad ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu przewiduje kwestionowane przez skarżącego rozporządzenie w sprawie opłat adwokackich. Zaskarżony § 2 ust. 3 roa został dodany rozporządzeniem Ministra Sprawiedliwości z 27 października 2005 r. zmieniającym rozporządzenie w sprawie opłat za czynności adwokackie oraz ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu (Dz.U.219.1872) i wszedł w życie 15 listopada 2005 r. Zgodnie z tym przepisem, w sprawach, w których strona korzysta z pomocy prawnej udzielonej przez adwokata ustanowionego z urzędu, sąd podwyższa opłaty o stawkę podatku od towarów i usług przewidzianą dla tego rodzaju czynności w przepisach o podatku od towarów i usług, obowiązującą w dniu orzekania o tych opłatach.

W razie przegranej strony korzystającej z pomocy prawnej z urzędu, koszty pomocy prawnej przyznawane są od Skarbu Państwa bezpośrednio na rzecz pełnomocnika. Koszty pomocy prawnej, o których mowa w art. 29 ust. 1 ustawy z 26 maja 1982 r. – Prawo o adwokaturze (j.t. Dz.U.2015.615, ze zm.; dalej: Pa) stanowią sumę opłat i wydatków należnych adwokatowi świadczącemu pomoc prawną na zarządzenie sądu, jako organu odpowiedzialnego za zapewnienie osobom niezamożnym pomocy prawnej w realizacji prawa do sądu.

Zgodnie z § 19 roa koszty nieopłaconej pomocy prawnej ponoszone przez Skarb Państwa obejmują opłatę w wysokości nie wyższej niż 150% stawek minimalnych, o których mowa w rozdziałach 3-5 tego rozporządzenia, oraz niezbędne, udokumentowane wydatki adwokata. w orzecznictwie Sądu Najwyższego wskazuje się, że koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, jeżeli zostaną pokryte przez Skarb Państwa, nie stanowią kosztów procesu, o których mowa w art. 98 § 1 i 3 kpc. Subsydiarny i publicznoprawny obowiązek ponoszenia tych kosztów przez Skarb Państwa wynika bowiem z art. 29 ust. 1 Pa (por. uchwała SN z 20 maja 2011 r. w sprawie III CZP 14/11, OSNC.2012.1, poz. 2 oraz postanowienia SN: z 14 grudnia 2007 r. w sprawie III CZ 61/07, BSN.2008.4.12, z 17 listopada 2009 r. w sprawie III CZ 53/09, OSNC.2010.5.79 oraz z 28 marca 2012 r. w sprawie V CZ 161/11, Lex 1164758).

Natomiast koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata z urzędu stronie wygrywającej sprawę podlegają zasądzeniu od przeciwnika procesowego na rzecz tej strony (por. uchwała SN z 1 marca 1989 r. w sprawie III CZP 12/89, Lex nr 463039). Na podstawie art. 122 § 1 kpc pełnomocnik ustanowiony z urzędu ma prawo, z wyłączeniem strony, ściągnąć sumę należną mu tytułem wynagrodzenia i zwrotu wydatków z kosztów zasądzonych na rzecz tej strony od przeciwnika. w postanowieniu z 10 lutego 2012 r. w sprawie II CZ 159/11 (Lex nr 1162665), SN stwierdził, że nie jest uzasadnione obciążenie uczestnika kosztami pomocy prawnej udzielonej wnioskodawcy z urzędu w kwocie powiększonej o podatek od towarów i usług, gdy koszty te nie przysługują od Skarbu Państwa. Koszty pomocy prawnej udzielonej z urzędu są zasądzane od Skarbu Państwa i tylko w tej sytuacji, zgodnie z § 2 ust. 3 roa istnieje podstawa prawna, aby powiększyć należną opłatę o podatek od towarów i usług.

Obowiązek pokrycia kosztów pełnomocnika z urzędu przez Skarb Państwa aktualizuje się także, gdy kosztami został pierwotnie obciążony przeciwnik procesowy, lecz nie udało się ich wyegzekwować (por. § 21 roa).

4. Ustalanie wysokości wynagrodzenia adwokackiego.

4.1. Art. 16 ust. 1 Pa stanowi, że opłaty za czynności adwokackie ustala umowa z klientem. Zgodnie z § 3 ust. 1 i 2 roa, podczas ustalania w umowie opłaty strony biorą pod uwagę rodzaj i stopień złożoności sprawy oraz wymagany nakład pracy adwokata. w przypadkach szczególnie uzasadnionych, gdy przemawia za tym sytuacja majątkowa lub rodzinna klienta albo rodzaj sprawy, adwokat może ustalić stawkę opłaty niższą niż stawka minimalna albo zrezygnować z opłaty w całości. w myśl § 50 Zbioru zasad etyki adwokackiej i godności zawodu (uchwała Naczelnej Rady Adwokackiej z 10 października 1998 r., nr 2/XVIII/98, ze zm.) w sprawach finansowych obowiązuje adwokata w stosunku do klienta szczególna skrupulatność. Adwokat ma obowiązek poinformować klienta o wysokości honorarium lub o sposobie jego wyliczenia (np. na podstawie czasu pracy). Niedopuszczalne jest zawieranie przez adwokata umowy z klientem, która przewidywałaby obowiązek zapłaty honorarium za prowadzenie sprawy uzależniony wyłącznie od ostatecznego wyniku sprawy. Adwokat może zastrzec w umowie z klientem dodatkowe honorarium za pozytywny wynik sprawy.

W myśl prezentowanego w judykaturze poglądu, orzekając o zwrocie kosztów procesu, sąd nie ingeruje w umowę zawartą między klientem a adwokatem i nie kontroluje wysokości ustalonego w niej wynagrodzenia. Strona nie może jednakże otrzymać zwrotu kosztów procesu w dowolnej wysokości. Zasądzając koszty, sąd przyjmuje za podstawę ustalenia wynagrodzenia pełnomocnika kwotę umówioną z klientem, jednak w granicach określonych w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich. Bierze przy tym pod uwagę niezbędny nakład pracy adwokata, charakter sprawy i wkład pracy adwokata w przyczynienie się do jej

wyjaśnienia i rozstrzygnięcia. Przesłanki te stanowią równocześnie właściwe kryteria oceny, czy zastrzeżone w umowie wynagrodzenie adwokata nie jest nadmierne w stopniu uzasadniającym uznanie umowy o jego ustaleniu za sprzeczną z zasadami współżycia społecznego (por. wyrok SN z 25 maja 2011 r. w sprawie II CSK 528/10, Lex nr 794768).

4.2. w świetle przepisów ustawy z 11 marca 2004 r. o podatku od towarów i usług (j.t. Dz.U.2011.177.1054, ze zm.; dalej: uVAT), w związku ze świadczeniem usług prawnych, adwokat jest podatnikiem podatku od towarów i usług. Na podstawie art. 5 ust. 1 pkt 1 ustawy o VAT opodatkowaniu podatkiem od towarów i usług podlegają odpłatna dostawa towarów i odpłatne świadczenie usług na terytorium kraju. Zgodnie z art. 8 ust. 1 ustawy o VAT przez świadczenie usług, rozumie się m.in. każde świadczenie na rzecz osoby fizycznej, osoby prawnej lub jednostki organizacyjnej niemającej osobowości prawnej, które nie stanowi dostawy w rozumieniu art. 7 tej ustawy, w tym również świadczenie usług zgodnie z nakazem organu władzy publicznej lub podmiotu działającego w jego imieniu lub nakazem wynikającym z mocy prawa. w myśl art. 15 ust. 1 i 2 ustawy o VAT podatnikami są osoby prawne, jednostki organizacyjne niemające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne, wykonujące samodzielnie działalność gospodarczą, bez względu na cel lub rezultat takiej działalności. w tym kontekście działalność gospodarcza obejmuje wszelką działalność producentów, handlowców lub usługodawców, w tym podmiotów pozyskujących zasoby naturalne oraz rolników, a także działalność osób wykonujących wolne zawody.

W świetle powyżej przytoczonych przepisów uznaje się, że adwokat jest, podatnikiem podatku od towarów i usług także wówczas, gdy pełni funkcję pełnomocnika procesowego strony nie na podstawie zlecenia klienta (z wyboru), ale również gdy wykonuje czynności na zlecenie sądu w zakresie udzielania pomocy prawnej z urzędu (por. wyroki NSA: z 2 października 2007 r. w sprawie I FSK 1265/07, Lex nr 296565, 22 października 2008 r. w sprawie I FSK 1475/08, Lex nr 496270 oraz 27 stycznia 2011 r. w sprawie I FSK 1312/10, OSP.2011.9.92).

Należy wskazać, że w odniesieniu do adwokatów nie znajduje zastosowania zwolnienie podmiotowe dotyczące tzw. drobnych przedsiębiorców, przewidziane w art. 113 ust. 1 ustawy o VAT, zgodnie z którym zwalnia się od podatku sprzedaż dokonywaną przez podatników, u których wartość sprzedaży nie przekroczyła łącznie w poprzednim roku podatkowym kwoty 150 000 zł. Zgodnie z ust. 13 pkt 2 lit. a powołanego przepisu, zwolnienia tego nie stosuje się do podatników świadczących usługi prawnicze. Jak wskazuje się w piśmiennictwie, sam fakt wykonywania tych czynności, nawet jeżeli mają charakter marginalny, powoduje utratę prawa podatnika do zwolnienia. w tym przypadku nie występuje również element przedmiotowy, gdyż podatnik świadczący usługi prawnicze nie może w ogóle skorzystać ze zwolnienia podmiotowego na podstawie art. 113 ustawy o VAT (por. T. Michalik, *VAT. Komentarz*, Warszawa 2015, s. 1202)

4.3. Jedną z podstawowych zasad podatku od towarów i usług jest zasada neutralności tego podatku, zgodnie z którą podatek VAT powinien być niedostrzegalny ekonomicznie (neutralny) dla przedsiębiorcy, który nie jest ostatecznym konsumentem towaru lub usługi. w związku z tym ciężarem podatku nie powinni być obciążeni podatnicy VAT w zakresie, w jakim wykorzystują zakupione towary i usługi do prowadzenia działalności gospodarczej.

Narzędziem prowadzącym do osiągnięcia takich skutków jest prawo do odliczenia podatku naliczonego. Zgodnie z zasadą wyrażoną w art. 86 ust. 1 ustawy o VAT, w zakresie, w jakim towary i usługi są wykorzystywane do wykonywania czynności opodatkowanych, podatnikowi, o którym mowa w art. 15 tej ustawy, przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego. Wskazane prawo przysługuje zatem wówczas, gdy czynności tej dokonuje podatnik VAT oraz gdy towary i usługi, w związku

z nabyciem których podatek został odliczony, są wykorzystywane do wykonywania czynności opodatkowanych. Podstawowym warunkiem umożliwiającym podatnikowi skorzystanie z prawa do odliczenia podatku naliczonego jest związek zakupionych usług z wykonywanymi czynnościami opodatkowanymi. Tym samym brak jest możliwości dokonania obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego związanego z usługami i towarami, które są wykorzystywane do czynności zwolnionych od VAT lub niepodlegających temu podatkowi. z powyższego wynika, że podatnikowi VAT, będącemu stroną postępowania sądowego, przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego od towarów i usług wynikającą z faktur VAT wystawionych przez adwokata z wyboru, jeżeli świadczona usługa prawna jest związana z czynnościami opodatkowanymi tego podatnika.

4.4. Zarówno w praktyce organów skarbowych jak i w orzecznictwie sądów, przyjmuje się, że związek między wydatkami poniesionymi na usługi, w tym usługi prawne, a czynnościami opodatkowanymi może mieć charakter bezpośredni lub pośredni.

4.4.1. Podatek VAT jest jednym ze źródeł finansowania unijnego budżetu. Wspólny system podatku od wartości dodanej został zharmonizowany na poziomie unijnym w dyrektywie Rady 2006/112/WE z 28 listopada 2006 r. (Dz. Urz. UE z 11 grudnia 2006 r., L 347, s. 1), która została implementowana do ustawy o VAT. Polskie organy podatkowe i sądy administracyjne, stosując przepisy powołanej ustawy, uwzględniają orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (dalej: TSUE) w zakresie wykładni pojęć i konstrukcji prawnych podatku VAT. w orzecznictwie tym przyjmuje się, że związek między konkretną transakcją na wcześniejszym etapie obrotu a transakcją lub transakcjami dającymi prawo do odliczenia dokonany na późniejszym etapie obrotu niezbędny do powstania prawa podatnika do odliczenia podatku naliczonego powinien mieć co do zasady charakter bezpośredni. Podatnik korzysta jednak z prawa do odliczenia również w sytuacji braku bezpośredniego związku między konkretną transakcją na wcześniejszym etapie obrotu a transakcją lub transakcjami na późniejszym etapie obrotu powodującymi powstanie prawa do odliczenia, jeżeli cena nabycia otrzymanych świadczeń wchodzi w zakres ogólnych kosztów działalności podatnika i stanowi w związku z tym element ceny dostarczanych przez niego towarów lub świadczonych usług (por. wyroki Trybunału Sprawiedliwości (dalej: TS) z 8 czerwca 2000 r. w sprawie C-98/98 *Midland Bank*, EU:C:2000:300; 22 lutego 2001 r. w sprawie C-408/98 *Abbey National*, EU:C:2001:110; 26 maja 2005 r. w sprawie C-465/03 *Kretztechnik*, EU:C:2005:320 oraz 8 lutego 2007 r. w sprawie C-435/05 *Investrand*, EU:C:2007:87). w sprawie *Becker*, TS uznał, że usługi świadczone przez adwokatów w celu ochrony przed sankcjami karnymi osób fizycznych, członków organu spółki będącej podatnikiem, nie powodują powstania po stronie tej spółki prawa do odliczenia – jako podatku naliczonego – podatku od wartości dodanej należnego od tych usług (por. wyrok TS z 21 lutego 2013 r. w sprawie C-104/12 *Becker*, EU:C:2013:99).

W orzecznictwie TSUE wskazuje się, że nie jest możliwe precyzyjne określenie charakteru „bezpośredniego związku”, jaki powinien zachodzić między transakcją na wcześniejszym a transakcją na późniejszym etapie obrotu. Uwzględniając bowiem różnorodność transakcji handlowych i gospodarczych, nie jest możliwe określenie we właściwy sposób, w każdym wypadku, stosunku, jaki musi istnieć między transakcjami na wcześniejszym a transakcjami na późniejszym etapie obrotu, by powstało prawo do odliczenia naliczonego podatku VAT. w konsekwencji krajowe organy podatkowe i sądy, stosując kryterium bezpośredniego związku, powinny brać pod uwagę wszelkie okoliczności, w jakich przebiegały rozpatrywane transakcje i uwzględnić tylko te spośród nich, które były w sposób obiektywny związane z opodatkowaną działalnością podatnika. Ustalenie istnienia bezpośredniego związku między wykorzystywanymi towarami lub usługami a transakcją opodatkowaną dokonaną na późniejszym lub, wyjątkowo, na wcześniejszym etapie obrotu powinno nastąpić również

z uwzględnieniem istoty tych transakcji.

4.4.2. w polskich interpretacjach przepisów prawa podatkowego w indywidualnych sprawach przyjmuje się, że o związku bezpośrednim dokonywanych zakupów z działalnością gospodarczą można mówić wówczas, gdy nabywane usługi służą np. dalszej odsprzedaży, gdyż bezpośrednio wiążą się z czynnościami opodatkowanymi wykonywanymi przez podatnika. Natomiast ze związkiem pośrednim mamy do czynienia w sytuacji, gdy ponoszone wydatki nie mają bezpośredniego odzwierciedlenia w osiągniętych obrotach, jakkolwiek ich ponoszenie warunkuje uzyskanie obrotu opodatkowanego podatkiem od towarów i usług. w przypadku związku pośredniego należy wykazać związek przyczynowo-skutkowy pomiędzy dokonaniem zakupem usług a powstaniem obrotu. o pośrednim związku dokonanych zakupów z działalnością podatnika można mówić wówczas, gdy zakup usług przyczynia się pośrednio do uzyskania obrotu przez podatnika poprzez wpływ na ogólne funkcjonowanie przedsiębiorstwa jako całości (por. w odniesieniu do usług prawniczych: interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Łodzi z 16 czerwca 2014 r., nr IPTPP1/443-285/14-4/MH; interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 21 stycznia 2015 r., nr IPPP3/443-1069/14-2/RD; interpretacja indywidualna Dyrektora Izby Skarbowej w Warszawie z 9 lutego 2015 r., nr IPPP3/443-1057/14-4/KT).

4.4.3. w wyroku z 28 sierpnia 2013 r. w sprawie I SA/Kr 459/13 (Monitor Podatkowy 2013, nr 11, s. 7) Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie przyjął, że podatnik, który wykonuje czynności opodatkowane, może odliczyć VAT z faktury za usługę prawną związaną z dochodzeniem roszczenia na drodze sądowej o niewykonanie lub nienależyte wykonanie umowy. Związek wydatku z czynnościami opodatkowanymi może mieć bowiem charakter pośredni. w przypadku usług prawniczych, należy mieć na uwadze obiektywną możliwość przyczynienia się tych usług do generowania przez podatnika obrotu podlegającego opodatkowaniu. WSA uznał, że choć samo odszkodowanie nie stanowi czynności opodatkowanej, to usługa prawna związana z jego dochodzeniem podejmowana była w związku z szeroko rozumianą działalnością gospodarczą. w wyniku tej czynności skarżący, będący podatnikiem VAT, uzyskuje środki pieniężne wykorzystywane do prowadzenia podstawowej działalności.

Podobnie w wyroku z 9 października 2015 r. w sprawie I FSK 1022/14 (Lex nr 1804775), Naczelny Sąd Administracyjny uznał, że poniesienie kosztów doradztwa prawnego związanego z obroną naruszonego dobrego imienia spółki służących jej działalności gospodarczej (w ramach której wykonuje czynności opodatkowane podatkiem VAT) i poniesionych dla potrzeb tej działalności daje prawo do odliczenia podatku naliczonego. w powołanej sprawie, odmiennie niż w cytowanym wyroku TS w sprawie C-104/12 Becker, chodziło o możliwość odliczenia kosztów usług prawniczych świadczonych na rzecz spółki będącej podatnikiem VAT, nie zaś osób fizycznych, będącymi członkami jej organów.

4.4.4. z przytoczonych powyżej rozstrzygnięć wynika, że ustalenie, czy podatnikowi VAT będącemu stroną postępowania sądowego przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego od towarów i usług wynikającą z faktur VAT wystawionych przez pełnomocnika z wyboru, nie jest jednoznaczne i wymaga precyzyjnej oceny okoliczności faktycznych w danej sprawie.

5. Orzecznictwo Sądu Najwyższego dotyczące zaliczenia podatku VAT do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez pełnomocnika z wyboru.

5.1. Zgodnie z ustalonym orzecznictwem Sądu Najwyższego podatek od towarów i usług nie wchodzi w skład niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru, o których mowa w art. 98 § 3 kpc.

W uchwale z 10 lutego 1995 r. w sprawie III CZP 4/95 (OSNC.1995.5.79) Sąd Najwyższy orzekł, że do wynagrodzenia i wydatków jednego adwokata, zaliczanych do niezbęd-

nych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata, nie dolicza się podatku VAT płaconego od usług adwokackich. SN wskazał, że zarówno wykładnia art. 98 § 3 kpc oraz rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 4 czerwca 1992 r. w sprawie opłat za czynności adwokackie w postępowaniu przed organami wymiaru sprawiedliwości (Dz.U.48.220, ze zm.), jak i przepisów ustawy z 8 stycznia 1993 r. o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym (Dz.U.11.50, ze zm.) nie dają podstaw do wyciągnięcia wniosku, że adwokat może pobrać od klienta, z możliwością obciążenia strony przegrywającej proces, kwotę, którą zobowiązany jest odprowadzić do Skarbu Państwa tytułem podatku VAT.

W ocenie SN, pobieranie oprócz maksymalnego wynagrodzenia adwokackiego dodatkowo podatku od towarów i usług pozostawałoby w sprzeczności z art. 1 ust. 2 ustawy z 26 lutego 1982 r. o cenach (j.t. Dz.U.1988.27.195, ze zm.) według którego cena usługi opodatkowanej podatkiem od towarów i usług obejmuje cenę, którą nabywca usługi obowiązany jest za nią zapłacić wraz z kwotą należnego podatku. Przyjęcie odmiennej wykładni równałoby się przyjęciu, że podatnikiem podatku VAT jest strona korzystająca z pomocy adwokata, a nie adwokat. Ten byłby wówczas jedynie płatnikiem. Takie założenie pozostawałoby w sprzeczności z przepisami regulującymi obowiązki podatkowe. Zdaniem SN, nie ma również podstaw do zaliczenia podatku VAT do wydatków adwokata ponoszonych przez niego w związku z reprezentowaniem strony w procesie cywilnym. Za wydatki w pojęciu użytym w art. 98 § 3 kpc można uznać jedynie opłaty za takie świadczenia adwokata, które mają charakter cywilnoprawny. Nie można natomiast traktować jako wydatku, związanego z reprezentowaniem przez adwokata strony w postępowaniu sądowym, kwot płaconych przez adwokata tytułem podatku, a więc tytułem świadczenia mającego charakter typowo publicznoprawny.

5.2. Powołana uchwała spotkała się z krytyką, jak wskazuje się w piśmiennictwie, w szczególności ze strony środowiska adwokackiego (por. J. Gudowski, *Przegląd orzecznictwa z zakresu prawa cywilnego procesowego (za I półrocze 1995 r.)*, *Przegląd Sądowy* 1998, nr 6, s. 72). Zdaniem glosatorów na opłatę za czynności adwokackie składa się wynagrodzenie adwokata oraz pokrycie wydatku w postaci podatku VAT, i te dwa składniki opłat są tożsame z wynagrodzeniem i wydatkami jednego adwokata w rozumieniu art. 98 § 3 kpc. Wbrew stanowisku SN wskazują, że z ustawy o cenach z 1982 r. jednoznacznie wynika, iż podatek VAT stanowi kwotę, którą należy uiścić ponad kwotę należną sprzedawcy towaru lub usługi. Dlatego też podatek VAT nie zawiera się w wynagrodzeniu adwokata określonym w przepisach roa z 1992 r. i powinien być dodatkowo doliczany do stawek wynikających z tego rozporządzenia. w konsekwencji podatek VAT od usługi adwokackiej stanowi koszt niezbędny do celowego dochodzenia praw i celowej obrony w rozumieniu art. 98 § 3 kpc (por. E. Marszałkowska-Krześ, S. Krześ, *Glosa do uchwały SN z dnia 10 lutego 1995 r.*, *III CZP 4/95*, *Monitor Prawniczy* 1995, nr 8, s. 240; A. Zieliński, *Glosa do uchwały Sądu Najwyższego z dnia 10 lutego 1995 r.*, *III CZP 4/95*, *Palestra* 1995, nr 7-8, s. 220-225). Niektórzy komentatorzy na tle powołanej uchwały postulują zwrot kosztów VAT tylko w odniesieniu do stron postępowania, które nie są podatnikami posiadającymi prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego (zob. A. Warfołomiejew, *VAT od usług adwokackich*, *Palestra* nr 11-12/1995, s. 24), zaś inni dokonanie zmian normatywnych usuwających wszelkie wątpliwości (zob. J. Gudowski, *Przegląd orzecznictwa...*, s. 72; Z. Krzemiński, *Adwokat w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, *Palestra* 1995, nr 11-12, s. 192). Marginalnie spotyka się opracowania, które aprobująco relacjonują stanowisko Sądu Najwyższego (zob. W. Formański, *Problematyka dotycząca przepisów o adwokaturze w orzecznictwie Sądu Najwyższego*, *Palestra* 1995, nr 5-6, s. 210-211).

5.3. w postanowieniu składu siedmiu sędziów z 27 listopada 2002 r. w sprawie III CZP 13/02 (OSNC.2004.1.6) Sąd Najwyższy odmówił podjęcia uchwały w kwestii zagadnienia prawnego przedstawionego przez Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, „czy do kosztów niezbędnych do celowego dochodzenia praw i celowej obrony (art. 98 § 1 k.p.c.) strony reprezentowanej przez adwokata lub radcę prawnego zalicza się podatek VAT uregulowany w ustawie z dnia 8 stycznia 1993 r. o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym”. w ocenie Pierwszego Prezesa Sądu Najwyższego, argumenty przedstawione w uchwale z 10 lutego 1995 r. w sprawie III CZP 4/95 budzą wątpliwości co do prawidłowości dokonanej wykładni i z tej przyczyny przedstawione zagadnienie wymaga rozstrzygnięcia przez powiększony skład Sądu Najwyższego.

W omawianym postanowieniu SN wskazał, że przedstawione w zagadnieniu prawnym wątpliwości nie znalazły odbicia w praktyce orzeczniczej sądów, lecz odzwierciedlają jedynie krytyczną ocenę stanowiska wyrażonego w uchwale w sprawie III CZP 4/95, wyrażoną przez Prezydium Naczelnej Rady Adwokackiej oraz niektórych przedstawicieli doktryny. SN zwrócił uwagę, że stan prawny, na tle którego zapadła wymieniona uchwała, uległ istotnej zmianie, gdyż ustawa o podatku od towarów i usług oraz o podatku akcyzowym została wielokrotnie znowelizowana, a także weszła w życie ustawa z 5 lipca 2001 r. o cenach (Dz.U.97.1050, ze zm.; dalej: uc z 2001 r.). Zmiana stanu prawnego mogła zrodzić nowe wątpliwości co do sposobu rozstrzygnięcia zagadnienia prawnego, które nie znalazły jeszcze odbicia w praktyce.

5.4. w uchwale z 25 stycznia 2007 r. w sprawie III CZP 95/06 (OSNC.2007.12.179), Sąd Najwyższy orzekł, że podatek od towarów i usług nie wchodzi w skład niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru, o których mowa w art. 98 § 3 kpc. SN wskazał, że § 2 roa, w brzmieniu obowiązującym od 15 listopada 2005 r., określa przesłanki orzekania przez sąd o wysokości opłat adwokackich w sposób całościowy, różnicując wyraźnie oba rodzaje zastępstwa prawnego. Nakaz podwyższenia wynagrodzenia o stawkę podatku VAT dotyczy tylko pomocy prawnej udzielonej z urzędu, a więc nie dotyczy zastępstwa adwokackiego z wyboru.

SN wskazał, że istnieją wyraźne różnice między zastępstwem prawnym udzielonym z urzędu a zastępstwem prawnym z wyboru, odnoszące się w szczególności do podstawy umocowania, ustania zastępstwa oraz wysokości opłat. Ustanowienie zastępstwa adwokackiego z urzędu następuje orzeczeniem sądu. Sposób pokrycia kosztów pełnomocnika uzależniony jest wówczas od wyniku sprawy i skuteczności egzekucji, przy czym reprezentowana strona nie bierze udziału w tej operacji; koszty te finalnie ponosi bądź przegrywający przeciwnik, bądź Skarb Państwa. Nie ma tu możliwości umownego włączenia podatku VAT w skład kosztów zastępstwa. Ponadto ponoszone przez Skarb Państwa koszty nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez adwokata ustanowionego z urzędu są wyraźnie niższe niż koszty adwokackie obciążające stronę przegrywającą, gdyż nie mogą przekraczać wymiaru 150% stawki minimalnej, podczas gdy umówione wynagrodzenie adwokackie może sięgać sześciokrotnej stawki minimalnej.

W ocenie SN, nie można różnicować obowiązków profesjonalnych adwokatów w zależności od rodzaju zastępstwa prawnego, należy jednak zaakcentować, że adwokata działającego z wyboru łączy ze stroną umowa – poprzedzająca udzielenie pełnomocnictwa procesowego, która określa jego wynagrodzenie w granicach dopuszczalnej, szerokiej autonomii. Sąd orzekający w zasadzie nie może ingerować w sferę uprawnień równorzędnych podmiotów do określenia w drodze umowy ich wzajemnych zobowiązań, decyduje natomiast w sferze określania wysokości kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata, podlegających zasądzeniu od strony przegrywającej sprawę na rzecz strony wygrywającej. Wynagrodzenie adwokackie nie zawsze podlega zwrotowi w wysokości określonej w umowie.

Nie tylko z racji obowiązywania reglamentowanych stawek, lecz także wskutek niezwiązania sądu wysokością umówionego wynagrodzenia.

SN wskazał, że wysokość wynagrodzenia adwokackiego została wiążąco określona w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich, wydanym na podstawie art. 16 ust. 2 i 3 oraz art. 29 ust. 2 Pa. Unormowanie to jest wyłączone i wyczerpujące, także w odniesieniu do opodatkowania usług adwokackich podatkiem od towarów i usług. Prawodawca zadecydował, że wpływ tego opodatkowania dotyczy tylko pomocy prawnej ustanowionej z urzędu. w konsekwencji opłata, zasądzana na rzecz strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru, ustalana według wskazań określonych w § 2 ust. 1 i 2 roa, nie powinna zostać podwyższona o stawkę podatku od towarów i usług przewidzianą dla tego rodzaju czynności. w tym zakresie podatek VAT nie wchodzi w skład zwracalnego wynagrodzenia adwokackiego, o którym mowa w art. 98 § 3 kpc. Nie stanowi też wydatku, ponieważ jest świadczeniem publiczno-prawnym.

Stanowisko Sądu Najwyższego przedstawione w omówionej uchwale jest jednolicie powoływane w orzecznictwie sądowym (por. postanowienia SN z: 14 września 2012 r. w sprawie I UZ 86/12, Lex nr 1228427; 24 września 2012 r. w sprawie I UZ 84/12, Lex nr 161984 i 27 sierpnia 2014 r. w sprawie SNO 16/14, Lex nr 1504849; wyrok Sądu Apelacyjnego w Gdańsku z 27 czerwca 2013 r. w sprawie I ACa 255/13, Lex nr 1388797 oraz wyrok Sądu Apelacyjnego w Katowicach z 26 lipca 2012 r. w sprawie II AKa 250/12, Lex nr 1217688, a także postanowienia wydane w sprawie skarżącego).

5.5. w piśmiennictwie, na tle wskazanych rozstrzygnięć Sądu Najwyższego, zarysowały się dwa stanowiska. Większość autorów aprobująco relacjonuje orzecznictwo dotyczące niezaliczenia podatku VAT do niezbędnych kosztów procesu, o których mowa w art. 98 § 3 kpc (por. H. Ciepła, komentarz do art. 98 [w:], *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, K. Piasecki, A. Marciniak (red.), Warszawa 2014, s. 392; J. Gibiec, komentarz do art. 98 [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, E. Marszałkowska-Krześ (red.), Warszawa 2015, wydanie elektroniczne; J. Gudowski, komentarz do art. 98 [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1, *Postępowanie rozpoznawcze*, T. Ereciński (red.), Warszawa 2012, s. 494).

Według przeciwnego stanowiska do wynagrodzenia i wydatków jednego adwokata, zaliczonych do niezbędnych kosztów procesu, powinno doliczać się podatek VAT, płacony od usług adwokackich. Strona, która zleca prowadzenie swojej sprawy adwokatowi, musi ten podatek uiszczyć. Jest to zatem koszt niezbędny do celowego dochodzenia praw i celowej obrony w rozumieniu art. 98 § 1 kpc, podobnie, jak koszt opłaty skarbowej od pełnomocnictwa (por. A. Zieliński, komentarz do art. 98, [w:] *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. A. Zieliński, Warszawa 2016, s. 223). Niektórzy komentatorzy krytykują przyjęte rozwiązanie, upatrując jego przyczyny w braku wprowadzenia odpowiednich zmian legislacyjnych w ustawie o cenach z 2001 r. (zob. A. Marcinkowski, *Czy sądy winny zaliczać zapłacony przez klienta podatek VAT do kosztów procesu?*, *Palestra* 2002, nr 5-6, s. 138).

5.6. Sąd Najwyższy wypowiedział się również w kwestii doliczania podatku od towarów i usług do wynagrodzenia innych podmiotów procesowych, np. kuratora będącego adwokatem (por. postanowienie z 21 maja 2009 r. w sprawie V CNP 1/09, OSNC.2010.3.44), biegłego (por. uchwały z: 22 kwietnia 1997 r. w sprawie III CZP 11/97, OSNC.1997.8.102.31 i 21 grudnia 2006 r. w sprawie III CZP 127/06, OSNC.2007.10.150.45), notariusza (por. uchwała z 26 czerwca 2014 r. w sprawie III CZP 27/14, OSNC.2015.4.39.9), czy syndyka (por. uchwała z 21 lutego 2008 r. w sprawie III CZP 141/07, OSNC.2009.2.21.23). w orzecznictwie tym wskazuje się, że ustawodawca w przepisach regulujących wynagrodzenie za czynności dokonywane przez przedstawicieli poszczególnych zawodów wprost wska-

zuje, w jakich przypadkach przyznane przez sąd wynagrodzenie powinno zostać podwyższone o należny podatek VAT. SN wyraził pogląd, że ze względu na spójność systemu, sąd może podwyższyć wynagrodzenie o kwotę podatku od towarów i usług, jeżeli tak stanowią przepisy regulujące zasady przyznawania wynagrodzenia w odniesieniu do danej grupy podmiotów.

6. Ocena zgodności art. 98 § 3 kpc w związku § 2 ust. 3 roa z art. 45 ust. 1 Konstytucji.

6.1. Zagadnienie przedstawione w skardze konstytucyjnej dotyczy problematyki rozliczania kosztów postępowania sądowego, która była wielokrotnie przedmiotem orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego. w tym zakresie przyjmuje się, że koszty sądowe są tradycyjnie uznanym instrumentem polityki państwa służącym do regulowania relacji stron stosunków procesowych oraz – w szerszym ujęciu – stymulowania decyzji jednostek co do sposobu prowadzenia swoich interesów i doboru środków ich ochrony. Koszty postępowania służą osiągnięciu należytej sprawności organizacyjnej i orzeczniczej sądów oraz oddzieleniu roszczeń szyskanujących i oczywiście niezasadnych od roszczeń uzasadnionych, służących ochronie praw i wolności jednostki. Koszty sądowe spełniają kilka funkcji, wśród których – poza ważną funkcją społeczną (racjonalizowanie zakresu ochrony prawnej) i organizacyjną (usprawnianie pracy sądów) – jest także funkcja fiskalna (częściowy zwrot kosztów funkcjonowania wymiaru sprawiedliwości) (por. wyroki TK z: 2 lipca 2003 r. w sprawie K 25/01, 12 czerwca 2002 r. w sprawie P 13/01, 27 września 2004 r. w sprawie P 4/04, 16 czerwca 2008 r. w sprawie P 37/07, 27 lipca 2012 r. w sprawie P 8/12, oraz 7 marca 2013 r. w sprawie SK 30/09, a także uchwały SN z: 26 listopada 1992 r. w sprawie III CZP 143/92, OSNCP.1993.5.78 oraz 19 kwietnia 2007 r. w sprawie III CZP 6/07, OSNC.2007.11.167).

Wątpliwości skarżącego dotyczą zasad rozkładu kosztów procesu pomiędzy stronami postępowania z perspektywy naruszenia prawa do sądu. w niniejszej sprawie istotna jest tylko ta część kosztów procesu, przewidziana w art. 98 § 3 kpc, która dotyczy wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru. Poza zakresem rozpoznania pozostają opłaty sądowe (wpis i opłata kancelaryjna), koszty osobistego stawiennictwa strony oraz wydatki adwokata. Skarżący kwestionuje normę prawną, wyinterpretowaną z art. 98 § 3 kpc w związku § 2 ust. 3 roa, zgodnie z którą kwota podatku od towarów i usług doliczona do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia adwokata z wyboru nie wchodzi w skład niezbędnych kosztów procesu podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę. Zdaniem skarżącego, rozłożenie ciężaru kosztów procesu w ten sposób, że strona wygrywająca postępowanie nie może uzyskać od przeciwnika procesowego zwrotu kosztów podatku VAT, które poniosła uiszczając wynagrodzenie adwokata z wyboru, stanowi barierę ekonomiczną, która ogranicza dostęp do sądu. Jak wskazał skarżący, korzystanie przez obywatela z wymiaru sprawiedliwości powinno być „ekonomicznie opłacalne”. Ponadto kwestionowane przepisy uniemożliwiają sprawiedliwe rozstrzygnięcie sprawy, czyli w ocenie skarżącego takie, w którym strona wygrywająca sprawę otrzymuje najpełniejszą rekompensatę słusznie i koniecznie poniesionych w toku postępowania wydatków.

W kontekście zarzutów przedstawionych w skardze konstytucyjnej należy uczynić dwa zastrzeżenia. Po pierwsze, zarzut skarżącego dotyczy tylko sytuacji, gdy kwota wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru określona w umowie z klientem przewyższa kwotę wynagrodzenia pełnomocnika ustaloną według norm przepisanych. Po drugie, zarzut sformułowany w skardze odnosi się wyłącznie do strony postępowania, która ponosi ciężar podatku od towarów i usług, a więc nie przysługuje jej prawo do pomniejszenia podatku należnego o podatek naliczony w związku z działalnością opodatkowaną. Chodzi bowiem o to, aby strona wygrywająca sprawę uzyskała zwrot rzeczywiście poniesionych przez siebie kosztów procesu niezbędnych do celowego dochodzenia praw, nie zaś pozostawała nadmiernie wzboga-

cona kosztem przeciwnika procesowego.

6.2. Jak wielokrotnie wskazywał Trybunał Konstytucyjny, na treść prawa do sądu składają się: prawo dostępu do sądu, tj. prawo uruchomienia procedury przed sądem – organem o określonej charakterystyce (niezależnym, bezstronnym i niezawisłym); prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności; prawo do wyroku sądowego, tj. prawo do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia danej sprawy przez sąd, oraz prawo do odpowiedniego ukształtowania ustroju i pozycji organów rozpoznających sprawy (por. m.in. wyroki TK z: 16 listopada 2011 r. w sprawie SK 45/09, 22 października 2013 r. w sprawie SK 14/11 oraz 19 maja 2015 r. w sprawie SK 1/14). Ponadto Trybunał uznał za element prawa do sądu także prawo do wykonania prawomocnego orzeczenia sądowego w postępowaniu egzekucyjnym (por. wyrok z 4 listopada 2010 r. w sprawie K 19/06). w kontekście zarzutów sformułowanych przez skarżącego w niniejszej sprawie znaczenie mają dwa ze wskazanych elementów prawa do sądu, a mianowicie prawo dostępu do sądu oraz prawo do odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, zgodnie z wymogami sprawiedliwości i jawności.

6.3. Trybunał Konstytucyjny wskazuje, że naruszenie prawa dostępu do sądu, gwarantowanego w art. 45 ust. 1 Konstytucji, może mieć nie tylko charakter bezpośredni w postaci wyłączenia drogi sądowej, ale również pośredni, tj. chodzi o takie ukształtowanie wymagań proceduralnych, które czynią uruchomienie postępowania nadmiernie utrudnionym. w orzecznictwie Trybunału prezentowane jest stanowisko, że wśród elementów ograniczających realizację prawa do sądu mogą znajdować się bariery o charakterze ekonomicznym, mające postać wygórowanych kosztów, niezbędnych do wszczęcia i prowadzenia postępowania sądowego. Ograniczenie dostępności do sądu za pomocą barier ekonomicznych może przejawiać się nie tylko w nadmiernie wysokim ryzyku ekonomicznym, będącym konsekwencją wygórowanego poziomu kosztów, ale również wynikającym z zasad kształtujących obowiązek ponoszenia kosztów postępowania. Za sprzeczne z zasadą dostępności do sądu można więc uważać nie tylko samo ustanowienie kosztów sądowych ponoszonych przez uczestników postępowania sądowego czy ukształtowanie ich na zbyt wysokim poziomie, lecz także zasady ich ewentualnego rozłożenia pomiędzy strony postępowania (por. wyroki TK z: 2 lipca 2003 r. w sprawie K 25/01, 30 marca 2004 r. w sprawie SK 14/03, 23 maja 2005 r. w sprawie SK 44/04, 17 listopada 2008 r. w sprawie SK 33/07, 18 października 2011 r. w sprawie SK 39/09, 18 marca 2014 r. w sprawie SK 53/12, 14 stycznia 2014 r. w sprawie SK 25/11, oraz 15 kwietnia 2014 r. w sprawie SK 12/13). w dotychczasowym orzecznictwie, za regulacje dotyczące kosztów procesu stanowiące nieuzasadnioną konstytucyjnie barierę ekonomiczną w dostępie do sądu Trybunał uznał przepisy, które wyłączały obowiązek zwrotu kosztów procesu przez jedną ze stron bez względu na wynik sprawy (por. wyroki z 2 lipca 2003 r. w sprawie K 25/01 oraz 27 lipca 2012 r. w sprawie P 8/12), nakładały obowiązek poniesienia kosztów procesu tylko na jedną ze stron w przypadku umorzenia postępowania (por. wyrok z 23 maja 2005 r., SK 44/04), wyłączały możliwość zasądzenia na rzecz strony należności z tytułu udziału w postępowaniu adwokata lub radcy prawnego (por. wyrok z 18 października 2011 r. w sprawie SK 39/09) czy ustalały niezwykle wysoką opłatę sądową (por. wyrok z 15 kwietnia 2014 r. w sprawie SK 12/13).

Trybunał Konstytucyjny nie podzielił zarzutu przedstawionego w skardze konstytucyjnej, że brak zaliczenia podatku VAT do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru ogranicza czy też uniemożliwia jednostce dostęp do sądu gwarantowany w art. 45 ust. 1 Konstytucji. Nie można przyjąć, że w sytuacji gdy sąd przyznaje stronie wygrywającej proces zwrot kosztów wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru według norm określonych w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich bez powiększenia

tej kwoty o stawkę podatku VAT, występuje nadmiernie wysokie ryzyko ekonomiczne, które ogranicza obywatelowi dochodzenie ochrony jego praw na drodze sądowej. w ocenie Trybunału Konstytucyjnego, nie można utożsamiać dostępności do sądu z „ekonomiczną opłacalnością” wszczęcia czy też prowadzenia postępowania sądowego.

Trybunał Konstytucyjny nie kwestionuje poglądu wyrażonego przez skarżącego, że wysokość wynagrodzenia pełnomocnika może okazać się barierą ekonomiczną dla osób znajdujących się w trudnej sytuacji finansowej. Jednak w przypadku gdy jednostka nie może ponieść kosztów wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru (łącznie z podatkiem od towarów i usług), obowiązkiem państwa jest zapewnienie prawa dostępu do bezpłatnej pomocy prawnej. w tym zakresie Trybunał podzielił pogląd Marszałka Sejmu, Prokuratora Generalnego i Ministra Sprawiedliwości. w orzecznictwie Trybunału wskazuje się, że wobec generalnej zasady odpłatności wymiaru sprawiedliwości, możliwość zwolnienia od kosztów sądowych ma istotne znaczenie, jeśli chodzi o zapewnienie stronom (podmiotom prawnym) dostępu do sądu dla realizacji ochrony ich praw (por. wyroki TK z: 7 września 2004 r. w sprawie P 4/04, 12 września 2006 r. w sprawie SK 21/05 oraz 30 października 2012 r. w sprawie SK 20/11). Zwolnienie z kosztów gwarantuje uzyskanie ochrony sądowej podmiotom gorzej sytuowanym, dla których poniesienie kosztów w całości, a nawet w części, nie jest możliwe bez uszczerbku dla niezbędnego utrzymania. Również osoba fizyczna niezwolniona przez sąd od kosztów sądowych może się domagać ustanowienia adwokata lub radcy prawnego, jeżeli złoży oświadczenie, z którego wynika, że nie jest w stanie ponieść kosztów wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego bez uszczerbku utrzymania koniecznego sobie i rodziny. Podobnie osoba prawna lub inna jednostka organizacyjna, której ustawa przyznaje zdolność sądową, jeżeli wykaze, że nie ma dostatecznych środków na poniesienie kosztów wynagrodzenia adwokata lub radcy prawnego (por. art. 117 § 2 i 3 kpc; wyrok TK z 16 czerwca 2008 r. w sprawie P 37/07).

6.4. Ustalając treść normatywną konstytucyjnego nakazu odpowiedniego ukształtowania procedury sądowej, należy przypomnieć, że z ugruntowanego orzecznictwa Trybunału Konstytucyjnego wynika, iż wymaganie „rzetelnego procesu” zakłada realizację licznych zasad procesowych. Wśród nich wskazuje się przede wszystkim na sprawiedliwość i jawność postępowania (por. wyroki TK z: 13 maja 2002 r. w sprawie SK 32/01, 12 maja 2003 r. w sprawie SK 38/02, 23 października 2006 r. w sprawie SK 42/04 oraz 16 stycznia 2006 r. w sprawie SK 30/05). Do najważniejszych elementów rzetelnej procedury należą: prawo strony do wysłuchania, prawo do informowania (ujawniania w sposób czytelny motywów rozstrzygnięcia, co ma zapobiegać jego dowolności i arbitralności), prawo do przewidywalności przebiegu postępowania oraz umożliwienie wszechstronnego zbadania okoliczności sprawy przez sąd (zob. wyroki TK z: 14 czerwca 2006 r. w sprawie K 53/05, 2 kwietnia 2007 r. w sprawie SK 19/06, 30 maja 2007 r. w sprawie SK 68/06, 26 lutego 2008 r. w sprawie SK 89/06 oraz 20 maja 2008 r. w sprawie P 18/07). Elementem sprawiedliwego postępowania sądowego jest również zasada odpowiedzialności za wynik procesu, a tym samym obowiązek zwrotu kosztów postępowania na rzecz strony wygrywającej proces (por. wyroki TK z: 27 lipca 2012 r. w sprawie P 8/12, 7 marca 2013 r. w sprawie SK 30/09 oraz 18 października 2011 r. w sprawie SK 39/09).

Trybunał Konstytucyjny nie podzielił stanowiska skarżącego, że brak zaliczenia podatku VAT do niezbędnych kosztów procesu strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru narusza prawo strony do sprawiedliwej procedury. Art. 45 ust. 1 Konstytucji nie gwarantuje bowiem zwrotu wszelkich kosztów, które strona poniosła w celu dochodzenia roszczeń lub obrony swoich praw. z powołanego przepisu nie można w szczególności wyprowadzić obowiązku sądu orzeczenia o zwrocie kosztów postępowania w wysokości ustalonej w umowie zawartej pomiędzy stroną wygrywającą proces a jej pełnomocnikiem (por. po-

stanowienia TK z 16 lutego 2004 r., Ts 175/03, Ts 176/03, Ts 177/03, Ts 181/03). Orzekając o kosztach postępowania, sąd nie jest związany treścią umowy adwokata z klientem, w której strony mogą dowolnie kształtować warunki umowy i wysokość wynagrodzenia pełnomocnika. Ustalając wysokość opłaty za czynności adwokata z tytułu zastępstwa prawnego, sąd uwzględnia stopień zawichości sprawy, nakład pracy adwokata oraz wkład jego pracy w przyczynienie się do wyjaśnienia i rozstrzygnięcia sprawy, w granicach stawek maksymalnych określonych w rozporządzeniu w sprawie opłat adwokackich. Limitowanie stawek jest uzasadnione potrzebą przewidzenia finansowych skutków związanych z procesem, jak również ochrony przed ustalaniem przez stronę zbyt wygórowanego wynagrodzenia adwokackiego kosztem przegrywającego przeciwnika. Skarżący powinien mieć również na względzie, że nawet w przypadku uwzględnienia stanowiska strony w postępowaniu cywilnym, zasada odpowiedzialności za wynik postępowania, może doznawać pewnych modyfikacji ze względu na zasady słuszności, zawinienia czy wzajemnej kompensaty kosztów procesu. To znaczy, że strona wygrywająca proces nie zawsze otrzyma pełny zwrot poniesionych przez nią kosztów wynagrodzenia adwokata z wyboru w wysokości uzgodnionej pomiędzy stronami umowy.

6.5. Skarżący argumentuje, że sąd, orzekając o zwrocie opłat adwokackich na rzecz strony reprezentowanej przez adwokata z wyboru, powinien podwyższyć opłatę o stawkę podatku VAT podobnie jak w sytuacji, gdy strona korzysta z pomocy prawnej udzielonej przez adwokata ustanowionego z urzędu. Należy jednak wskazać, że między zastępstwem prawnym udzielonym z urzędu a zastępstwem prawnym z wyboru występują różnice dotyczące podstawy umocowania oraz zasad ustalania i wysokości kosztów. w tym zakresie Trybunał podzielił pogląd prezentowany w ustalonym orzecznictwie Sądu Najwyższego, które zostało także przywołane na poparcie stanowiska przez Marszałka Sejmu, Prokuratora Generalnego i Ministra Sprawiedliwości. Również w orzecznictwie Trybunału, przyjmuje się, że zróżnicowanie zasad rozliczania kosztów wynagrodzenia pełnomocników ze względu na sposób ich ustanowienia, z urzędu bądź z wyboru, jest konstytucyjnie dopuszczalne, gdyż sytuacja prawna tych podmiotów jest odmienna (por. w sprawach cywilnych wyroki TK z: 29 sierpnia 2006 r. w sprawie SK 23/05 oraz 30 października 2012 r. w sprawie SK 20/11, a także, w sprawach karnych, wyrok z 11 stycznia 2005 r. w sprawie SK 60/03).

Po pierwsze, wyznaczenie pełnomocnika z urzędu następuje w formie postanowienia sądu (art. 117-124 kpc). z chwilą uprawomocnienia się postanowienia powstaje stosunek pełnomocnictwa procesowego, z tym że do czasu wyznaczenia konkretnego adwokata oraz jego zgłoszenia się do konkretnej sprawy i przedstawienia odpisu postanowienia ma ono charakter blankietowy. w tym przypadku źródłem obowiązków pełnomocnika i tytułem upoważniającym do działania w imieniu i na rzecz mocodawcy jest orzeczenie sądu. w tym kontekście w piśmiennictwie mówi się o pełnomocnictwie procesowym „izolowanym” (por. J. Gudowski, *Pełnomocnictwo procesowe na tle podziału prawa na prywatne i publiczne*, Polski Proces Cywilny 2011, nr 1, s. 20-21). Przychody adwokatów pochodzące z wykonywania zadań zleconych przez sąd zaliczane są do źródła przychodu, określonego w art. 15 ust. 3 pkt 3 uVAT w związku z art. 13 pkt 6 ustawy z 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (j.t. Dz.U.2012.361, ze zm.). Dotyczy to osób, którym organ władzy lub administracji państwowej albo samorządowej, sąd lub prokurator, na podstawie właściwych przepisów, zlecił wykonanie określonych czynności. w przypadku adwokatów, koszty nieopłaconej pomocy prawnej obejmują także stawkę podatku od towarów i usług (§ 2 ust. 3 roa). Podmioty te nie mają bowiem możliwości umownego włączenia podatku VAT do wynagrodzenia ustalonego na podstawie rozporządzenia w sprawie opłat adwokackich. Tym sposobem w stosunku do tej grupy podatników VAT zachowuje swój neutralny charakter, nie wpływając na efektywną wysokość wynagrodzenia (por. postanowienie TK z 12 czerwca 2008 r.

w sprawie sygn. S 3/08). Podobna sytuacja występuje w przypadku pomocy prawnej świadczonej z urzędu przez radców prawnych (§ 4 ust. 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22 października 2015 r. w sprawie ponoszenia przez Skarb Państwa kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej przez radcę prawnego z urzędu; Dz.U.1805), doradców podatkowych (§ 2 ust. 3 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 31 stycznia 2011 r. w sprawie wynagrodzenia za czynności doradcy podatkowego w postępowaniu przed sądami administracyjnymi oraz szczegółowych zasad ponoszenia kosztów pomocy prawnej udzielonej przez doradcę podatkowego z urzędu, Dz.U.31.153) czy wyznaczonych orzeczeniem sądu biegłych sądowych (art. 89 ust. 4 uksc).

Z kolei ustanowienie pełnomocnika z wyboru następuje w formie udzielenia pełnomocnictwa procesowego, którego materialnoprawną podstawą jest umowa cywilnoprawna. U podłoża pełnomocnictwa leży stosunek określany jako podstawowy lub wewnętrzny, stanowi bowiem oparcie dla pełnomocnictwa i dotyczy tylko mocodawcy i pełnomocnika. Jako przykłady stosunku podstawowego najczęściej wskazuje się umowę zlecenia, o pracę, spółki, o dzieło, spedycji, agencji lub umowę mieszaną (por. J. Gudowski, *Pełnomocnictwo procesowe...*, s. 15). Opłaty za czynności adwokackie ustala umowa z klientem w dowolnej wysokości, zgodnie uznanej przez umawiające się strony za stosowną. Przepis § 3 ust. 1 roa określa powinność uwzględnienia przez pełnomocnika podczas ustalania wynagrodzenia rodzaju i złożoności sprawy oraz nakładu pracy. Strona reprezentowana przez pełnomocnika z wyboru jest zobowiązana, w ramach uzgodnionego w umowie wynagrodzenia, zapłacić cenę zawierającą podatek od towarów i usług. Zgodnie z art. 3 ust. 1 pkt 1 i ust. 2 ustawy z 9 maja 2014 r. o informowaniu o cenach towarów i usług (Dz.U.915) ceną jest wartość wyrażona w jednostkach pieniężnych, którą kupujący jest obowiązany zapłacić przedsiębiorcy za towar lub usługę. w cenie uwzględnia się podatek od towarów i usług oraz podatek akcyzowy, jeżeli na podstawie odrębnych przepisów sprzedaż towaru (usługi) podlega obciążeniu podatkiem od towarów i usług lub podatkiem akcyzowym. Przez cenę rozumie się również stawkę taryfową. Wskazane przepisy odpowiadają art. 3 ust. 1 pkt 1 i ust. 2 pkt 1 uc z 2001 r.

Po drugie, zgodnie z § 19 i § 2 ust. 2 roa koszty nieopłaconej pomocy prawnej ponoszone przez Skarb Państwa obejmują opłatę w wysokości nie wyższej niż 150% stawek minimalnych, podczas gdy opłata za czynności adwokata przed organami wymiaru sprawiedliwości może stanowić nawet sześciokrotność stawek minimalnych. Różnice w wynagrodzeniu pełnomocników nie wynikają z tego, że adwokat występuje w sprawie jako pełnomocnik z urzędu, ale z faktu, że koszty nieopłaconej pomocy prawnej w konkretnej sprawie ponosi Skarb Państwa. w powołanym powyżej wyroku z 29 sierpnia 2006 r. w sprawie SK 23/05, Trybunał uznał, że określenie w odmienny sposób górnej granicy kosztów nieopłaconej pomocy prawnej udzielonej z urzędu, gdy koszty tej pomocy ponosi Skarb Państwa, jest zgodne z art. 2 i art. 32 Konstytucji.

Po trzecie, w przypadku nieopłaconej pomocy z urzędu od Skarbu Państwa koszty są przyznawane na rzecz samego pełnomocnika, który jest podatnikiem podatku od towarów i usług. Adwokat z urzędu jest zatem stroną stosunku prawnego dotyczącego kosztów udzielonej pomocy prawnej, bezpośrednio jemu przyznawane jest wynagrodzenie za świadczone usługi. w przypadku tej grupy podatników ustawodawca w szczególny sposób uregulował również chwilę powstania obowiązku podatkowego. Zgodnie z art. 19a ust. 5 pkt 1 lit. d uVAT obowiązek podatkowy powstaje z chwilą otrzymania całości lub części zapłaty z tytułu świadczenia usług związanych z postępowaniem sądowym lub przygotowawczym na zlecenie sądów powszechnych, administracyjnych, wojskowych lub prokuratury.

Inna sytuacja występuje w przypadku zwrotu kosztów procesu, o których mowa w art. 98 § 3 kpc. Pełnomocnik z wyboru nie jest podmiotem stosunku prawnego dotyczącego kosztów postępowania. Koszty te zgodnie z zasadą odpowiedzialności za wynik procesu podlegają zwrotowi na rzecz strony wygrywającej sprawę. Strona postępowania uiszcza podatek

VAT w ramach wynagrodzenia należnego adwokatowi z wyboru w wysokości ustalonej w umowie. Strona ta nie jest natomiast podatnikiem podatku od towarów i usług. Przyjęcie odmiennej wykładni oznaczałoby, że adwokat jest tylko płatnikiem tego podatku, co pozostawałoby w sprzeczności z przepisami regulującymi obowiązki podatkowe.

Trybunał Konstytucyjny stwierdził, że skarżący nie obalił domniemania konstytucyjności kwestionowanej regulacji. Nie wykazał bowiem, że art. 98 § 3 kpc w związku z § 2 ust. 3 roa w zakresie, w jakim do niezbędnych kosztów procesu podlegających zwrotowi od strony przegrywającej sprawę nie zalicza kwoty podatku od towarów i usług doliczonej do ustalonego według norm przepisanych wynagrodzenia adwokata z wyboru, narusza prawo do sądu gwarantowane w art. 45 ust. 1 Konstytucji.

6.6. Trybunał Konstytucyjny zwrócił uwagę na istotny aspekt dotyczący rozliczania kosztów procesu, który został pominięty w skardze konstytucyjnej. Jak wskazano powyżej, zarzuty skarżącego dotyczą sytuacji, gdy strona postępowania w istocie ponosi ciężar podatku od towarów i usług, uiszczony w ramach wynagrodzenia adwokata z wyboru. Przyjęcie zasady, że podatek od towarów i usług powinien być doliczany w każdym przypadku, gdy sąd przyznaje stronie zwrot kosztów procesu, mogłoby prowadzić do wtórnej niekonstytucyjności zasad zwrotu kosztów postępowania. Zasądzenie przez sąd zwrotu kosztów wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru powiększonego o podatek VAT na rzecz strony, która zapłaciła za usługi adwokata w związku z wykonywaniem przez siebie czynności opodatkowanych, prowadziłoby do jej wzbogacenia kosztem przeciwnika procesowego. w tym przypadku strona wygrywająca sprawę nie ponosiłaby bowiem ciężaru podatku od towarów i usług z tytułu wynagrodzenia pełnomocnika z wyboru, lecz uzyskiwałaby zwrot tej kwoty od strony przegrywającej sprawę.

Podatnikowi VAT, będącemu stroną postępowania sądowego, przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego od towarów i usług wynikającą z faktur VAT wystawionych przez adwokata z wyboru, jeżeli świadczona usługa prawna jest związana z czynnościami opodatkowanymi tego podatnika. z powyżej przytoczonych orzeczeń TS i polskich sądów administracyjnych oraz rozstrzygnięć organów podatkowych wynika, że ustalenie, czy podatnikowi VAT, będącemu stroną postępowania sądowego, przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego z tytułu nabycia usług prawniczych, nie jest jednoznaczne i wymaga precyzyjnej oceny okoliczności faktycznych w każdej konkretnej sprawie. w szczególności należy ustalić, czy usługi prawnicze świadczone przez pełnomocnika z wyboru były w sposób obiektywny związane z działalnością opodatkowaną strony postępowania, a także wziąć pod uwagę istotę ocenianych transakcji.

Orzekając o zwrocie kosztów procesu w postępowaniu cywilnym, sąd byłby zobowiązany ustalić na potrzeby rozstrzygnięcia w sprawie incydentalnej, czy stronie przysługuje prawo do obniżenia kwoty podatku należnego o kwotę podatku naliczonego w związku z usługami prawniczymi świadczonymi przez adwokata z wyboru. w tym zakresie należy mieć na względzie ogólne cele i wartości postępowania sądowego, w szczególności jego efektywność i sprawność, a także prawo strony do uzyskania wiążącego rozstrzygnięcia w sprawie głównej w rozsądnym terminie, gwarantowane w art. 45 ust. 1 Konstytucji. Ustalenie skomplikowanych kwestii podatkowych w sprawie cywilnej utrudniłoby postępowanie i przedłużyło wydanie orzeczenia, co pozostawałoby w sprzeczności z konstytucyjną gwarancją prawa do sądu. Realna byłaby również możliwość podejmowania rozbieżnych rozstrzygnięć w odniesieniu do tego samego stanu faktycznego: z jednej strony przez sądy cywilne na potrzeby rozstrzygnięcia o kosztach procesu, a z drugiej strony przez organy podatkowe i kontrolujące je sądy administracyjne.

Z tych wszystkich względów Trybunał Konstytucyjny orzekł jak w sentencji.